

ירושתנו

ה'תשע"א

ספר שנה
לתורתם של חכמי אשכנז
אורחותיהם ומנהגיהם, מסורות
וזכרונות, מחקרים וסקירות

כולל לוח מנהגי בית הכנסת לשנת תשע"א

ספר חמישי

מכון מורשת אשכנז
בני ברק תשע"א

ירושתנו

יוצא לאור ע"י מכון מורשת אשכנז
ת.ד. 87 בני ברק

עורכים:

הרב שלמה יהודה ליב הופמן, מודיעין עילית
הרב יוסף שלמה מאיר, אלעד
הרב משה דוד צ'צ'יק, ירושלים

חברי מערכת:

הרב בנימין שלמה המבורגר, בני ברק
פרופ. מאיר הילדסהיימר, בני ברק
הרב יהודה אהרן הלוי הורוויץ, ירושלים
הרב דוד הירשהוט, מודיעין עילית

מנהג כיסוי השופר בשעת הברכות

עיקר הדין | מקור מנהג הכיסוי | הגרסאות השונות בהגהות המנהגים |
השתלשלות המנהג לדורות | התפשטות המנהג | טעמים למנהג הכיסוי
| חידושו של בעל 'אבני נזר' | פירושים שונים בדבר 'הגהות מנהגים' |
המנהג בעדות המזרח | המעצרים על המנהג | אופן או צורת הכיסוי

חלק מהעמידה על משמר מנהג ישראל, הוא הטורח במלאכת הברירה בין מנהג שמקורו מקודש למנהג חסר-בסיס. יש מקום להבחין בין מנהג ששורשו מקמאי דקמאי, מראשית ההתיישבות היהודית בקהילות העתיקות באירופה ושורשיו נעוצים ביסודות איתנים, לבין מנהג שנוצר במשך הדורות טלאי על גבי טלאי ואין מקורו מבורר. ראשית מלאכת הברירה היא בהכרה שהתפשטותו של מנהג והתקבלותו אינן ערובה למקוריותו. יודעים אנו על מנהגים עתיקי יומין שמזלם לא שפר עליהם, ובחלוף הזמן נעלמו וכמעט לא נותר מהם זכר, ולעומתם קיימים עד עצם היום הזה מנהגים שמקורם מעורפל ומפוקפק, אבל זכו להתפשטות מהירה ולהתקבלות ללא עוררין עד שהפכו לנכסי צאן-ברזל בהנהגת הכלל.

בראשיתו של המאמר אברר מקור של מנהג נפוץ שנוצר בתקופה מאוחרת יחסית, בראשית תקופת אחרוני אשכנז, אלא שהתפשט תחילה בארצות אירופה ומשם לעדות המזרח, קיבל פנים חדשות וטעמים מקוריים ומפתיעים, עד שלא ניכרת צורתו הראשונה. כדי להוכיח את אמיתות דבריי לא חסתי על כוחותיי, דפדפתי ועיינתי במאות ספרים, סידורים, מחזורים וסדרי תפילה, רבים מהם נדירים ביותר, שרק עותק בודד מהם שרד בעולם, ולפעמים רק בספרייה רחוקה בקצה העולם. קשה היא מלאכת החיפוש, ועוד יתירה מזאת יגיעת הבידור והזיקוק וההכרעה רבת האחריות. אשא כפי אל על שלא אכשל בדבר הלכה ומנהג.

מנהג נפוץ בכל קהילות ישראל בימינו, לכסות את השופר בשעת אמירת הברכות שלפני התקיעות. ראשית דבר ראוי לעיין במקורות הקדומים מה נהוג היה קודם התפשטות המנהג.

עיקר הדין

כלל גדול נקוט בדינו: "כל שעה שאין המצוה מזומנת בידו לעשותה, לא מסתבר כלל לברך עליה". כך היא לשון התוס' לסוכה דף לט ע"א¹. לגבי אופן הקיום המעשי של מצוות אחדות

1 בשו"ע או"ח (ס' ר"ט ד) נאמר: "כל דבר שמברך עליו לאכלו או להרית בו, צריך לאחזו בימינו כשהוא מברך", ומקור דבריו במסכת ברכות דף מג ע"ב. בשו"ע הרב (שם ס' ח) הוסיף: "או לעשות בו מצוה" (ומקורו בראבי"ה ס"ו ר"ב). בלבוש הטעים הלכה זו: "כדי שיכוין לבו שמברך על זה" (בדומה לדברי

מצאנו דברים מפורשים וברורים רק בכתבי הראשונים, אולם בנוגע לאופן אחיזת השופר בשעת הברכה מצוי תיאור מפורט כבר בספריהם המפורסמים של שניים מן הגאונים.

בספרו 'שאלות' (פרשת וזאת הברכה, שאילתא קעא), כותב רב אחאי גאון: "מיקמי דמצלי מוסף בעי למיקם שליחא דצבורא אכרעיא, וכולי עלמא יתיב ונשקול חצוצרתא בידיה ומברך אקב"ו לתקוע בשופר"². רב עמרם גאון כותב בסידורו באותו סגנון: "וכשהן יושבין קודם שיעמדו בתפלה, אוהזו הש"ץ שופר בידו ומברך"³.

מתקופת רבותינו הראשונים מצאנו התייחסות לענין זה רק בארץ צרפת. בספר 'האורה' המתעד את בית מדרשו של רש"י (לבוב תרס"ה, סימן צג) נאמר: "כשהן יושבין, עומד הבקי ושופר בידו ומברך לשמוע קול שופר". גם בפירוש שכתב צרפת נהגו כן: "ואחר שישלים, אוהז שליח צבור שופר בידו, זולת בשבת... ומברך 'לשמוע קול שופר' ו'שהחיינו' ותוקע קשר"ק..."⁴. וכנראה שכך נהגו בשאר כל מקהלות ישראל, וכפי עיקר הדין שכל דבר שמברכים עליו יש להחזיקו ביד.

תרתי בספרי מנהג צרפת ואשכנז מכל תקופת הראשונים עד סוף תקופת התוספות, ומצאתי שהמנהג לא נזכר במנהג צרפת⁵, לא במנהג מערב אשכנז⁶, לא בספרי המנהגים המאוחרים יותר שנכתבו במזרח אשכנז⁷ ואף לא במנהג איטליה⁸. בכל אלה, שהם יסודות ואבני הבנין של מנהגי אשכנז ואוסטריה לדורותיהם עד ימינו אנו, לא נזכר דבר ולא חצי דבר בענין מנהג הכיסוי.

הריטב"א המפורסמים בפסחים דף ז ע"א בטעם עובר לעשייתן). ר' אליהו שפירא מפראג בספרו 'אליה רבה' שם, וכן גיסו רבי יעקב ריישר בספרו 'עיון יעקב' על מנחות דף מג ע"ב, נתנו טעמים שונים להעדפת יד ימין.

2 ראה לקמן בסוף הדיון בחידושו של בעל 'אבני נזר'.
3 צוין בספר 'פקודת אליעזר' (להלן הערה 12) הודן במנהג הכיסוי.
4 'גרטר' (מהרי"ל), מנהג מרשליא: ספר המנהגות לר' משה ב"ר שמואל, קובץ על יד יד (תשנ"ח), עמ' 124.
5 מנהג מדינה זו תועד בספר 'מעשה הגאונים' וספרי דבי רש"י: ספר הפרדס, מחזור ויטרי וסידור טרויש (פפר"מ תרס"ה, עמ' 23).

6 כוונתי ל'מעשה המכיר' וספרי דבי מהר"ם רוטנבורג: מנהגי מהר"ם, ספר התשב"ץ, מנהגים דבי מהר"ם. וכן לא מופיע בספרי מהרי"ל (ראש ישיבת מגנצא ומנהגי יהדות אשכנז) ובספרות העשירה של בית מדרשו, הן הנדפסת והן זו שנשארה עוד בכתובים. כיוצא בזה אינו נזכר במנהגי רבי יעקב ווייל (ספר הזכרון לר"ח שמואלביץ, ירושלים תשמ"ז, עמ' רצב-שט) ובספר האגור לרבי יהודה לנדא. אף לא נזכר וכן לא במנהגי רגנשבורג (שהוא המעבר בין מזרח למזרח) שנדפסו ביד א' ארנד, מנהגי תפילות השנה של קהילת רגנשבורג, קבץ על יד יט (תשס"ו), עמ' 257.

7 החיבורים העיקריים במנהג מזרח רגנזניה הם ספרי המנהג של ר' אברהם קליונר ור' אייזיק טירנא, הם אבי מנהג אושטריין לדורות. שניהם התבססו על מנהגי רבי חיים פלטיאל (ד' גולדשמידט, מחקרי תפלה ופיוט, ירושלים תש"ס, עמ' 42) ודומה להם מנהגי רבי אברהם חילדיק (נדפסו ביד ש' שפיצר, קבץ על יד ט [תש"ס], עמ' 160). כמו כן בדקתי במנהגי רבי שלום מנוישטט מגדולי חכמי אוסטריין (רבו המובהק של מהרי"ל), ובספר המפורסם 'לקט יושר' הנהגות בעל 'תרומת הדשן'.

8 המנהג משתקף בספר המנהגים בידיש ולאחריו במחזוריהם.

מקור מנהג הכיסוי

כיסוי השופר לפני הברכות נזכר לראשונה בהגהות לספר מנהגים לרבי אייזיק טירנא: "צריך התוקע לכסות השופר בשעת הברכות"⁹, ללא כל טעם ונימוק.

הוראה זו נראית לכאורה מובנת ובהירה מאין כמותה, אבל כאשר אנו חוזרים ומעיינים במהדורות שונות של ההגהות, נבחין מיד בשינוי קטן המסרס את המשמעות כולה. כך נאמר באותן מהדורות: "יכול לתקוע ולכסות השופר בשעת הברכה"¹⁰.

אם תתקבל גרסה זו כנכונה, אין כל מובן להוראה זו. בשלמא אם כוונתו לשעת התקיעות, נצטרך לומר שהחידוש הוא שלמרות שהתוקע מחזיק את השופר בידו, אין פסול בכך אם מכסהו ותוקע. אבל הרי הוא מפרש שכוונתו ל"שעת הברכה" ממש, וכיצד יתכן אפוא, לתקוע, לכסות ולברך בעת ובעונה אחת?

ועוד יתירה מזו, מאי משמע "יכול לתקוע ולכסות"? לכסות מאן דכר שמיה, עד שיש צורך שיורו לו היתר בדבר?

להלן נראה שהגאון ר' דוד לוריא מביחוב ניסה ליישב גרסה זו, שכוונת הכותב שהתוקע יכול לכסות את השופר בטליתו, היינו שאוחזו בידו ומברך, ולא שמכסהו במפה לגמרי, והחידוש בדבר הוא שגם בצורה כזו נקרא שהוא 'אוחזו בידו', אך ביאור זה דחוק הוא.

הקושי בהוראה עמומה זו לא הרפה ממני במשך שנים, עד שאזרתי חלצי וירדתי לבתי העקד לפשפש במהדורות הראשונות של ספר המנהגים, בתקווה שכך תתברר הגרסה הנכונה.

ספר המנהגים לר' אייזיק טירנא זכה שנתבצר לו מקום של כבוד בין שאר כל ספרי מנהג אשכנז. הוא היה ספר המנהגים הנפוץ ביותר בקרב יהדות אשכנז בכלל ובמיוחד בארצות אירופה המזרחית. עשרות רבות של מהדורות נדפסו ממנו עד היום, ולא זו בלבד, אלא שכל המחזורים והסידורים הראשונים של נוסח ביהמיה ופולין התבססו בעיקר על מנהגי ר"א טירנא, וכמובן שהיו להוראותיו השפעה גדולה על המנהג הלכה למעשה. ואולם, דווקא בשל ריבוי המהדורות, בגלל רוב העתקות נפלו שיבושים רבים בדפוסים השונים, מהם משמעותיים ביותר, ולכן לא ניתן לסמוך על מהדורות מאוחרות, אלא תדיר יש לבדוק את המקור הראשון.

ידוע לנו על קיומם של שני כת"י שנכתבו סמוך לפטירת המחבר. הראשון, כת"י בית המדרש לרבנים 1147 (סרט 43381), נכתב בשנת ר"ט, אלא שרוב ההגהות על סעיף זה (דפים 177-178), אינן מופיעות בו. בכת"י השני, אוסף מוזיאון ישראל 180 (סרט 34699), עדיין לא קיימות כלל הגהות!

9 מהדורת ש"י שפיצר, ירושלים תשל"ט, עמ' צז, אות קכ.

תולדותיו של רבי אייזיק טירנא כמעט ולא נודעו, ושל בעל ההגהות לוטות בערפל סמך. רבי אייזיק היה תלמידם של מהר"ש מנישטט ורבי אברהם קלויזנר, וכנראה שבעל ההגהות חי סמוך לזמנו. ההגהות נדפסו כבר בהוצאות הראשונות: לובלין של"א ואילך. ופלא הוא שמנהג זה לא הובא באף אחד מספרי רבותיו.

10 לדוגמה: פראג תפ"ג. וכבר גרס כך ב'מנהגים לפני התקיעות' במחזור מנהג אשכנז, פראג ש"ה!

הגרסאות השונות בהגהות המנהגים

לא נותר לנו אלא לבדוק את הדפוסים הקדומים, ולשם כך בדקתי עשרות מהדורות. המהדורה הראשונה הקיימת כיום מספר המנהגים היא לובלין של"א. אבל אין זו המהדורה הראשונה שנדפסה, כפי שנאמר במפורש בדף השער: "מנהגי הגאון מוהר"ר אייזיק טירנא, נדפסו זה פעמים עם הגהות מהגאון מהר"ר אליקים המכונה געטשליק בן מהר"ר חזקיה ז"ל, והנה עלו קמשונים ומלא טעויות גם ההגהות בלתי מסודרות, והנה העיר רוחנו לדפוס אותם פעם שלישית ולכלות הקוצים מן הכרם, גם הוספנו שאר הגהות, בשנת ויטע אש"ל בק"ק לובלין".

ממהדורה שלישית זו שרד רק עותק בודד בעולם, ומהמהדורות הראשונות לא שרד אף אחד. מסתבר לומר שהמהדורות שקדמו למהדורה זו, אף הן נדפסו בלובלין, והן דומות מן הסתם למהדורה זו¹¹. מכל מקום, בלית ברירה עלינו להתייחס למהדורה זו כאל מהדורה ראשונה.

ואולי ניתן לשער שהגהה זו לא היתה בשתי המהדורות הראשונות, שהרי בסוף מהדורה שלישית זו נכתבה הקדמה לתוכן של ההגהות: "נשלמו המנהגים עם ההגהות של הגאון מהר"ר אליקים הנקרא ומורגל בפי האנשים רבי געטשליק והוגהו בעיון רב ונמרץ. גם הדפים גם ההגהות גם נתקנו ונסדרו איש איש על דגלו באותות, למען ימצא המעיין בנקל מבוקשו". אולי ניתן ללמוד מלשון זו שהמהדורות הראשונות של מנהגי רא"ט, לא הכילו את כל ההגהות. בהמשך הובהר שפעמים אחדות בעיצומה של ההדפסה מצא המדפיס הג"ה, ולכך הציב את ההגהה במקום שאינו מקומה הטבעי, כדי לא לאבדה לגמרי. הכותב חותם את שמו: "אלה דברי הר"ר מרדכי ב"ר אברהם הכהן ז"ל אשכנזי דיני דלובלין".

בבואנו לסקור את מהדורות הספר, ראשית יש להקדים ולחלק את המהדורות השונות של ספר המנהגים לשלוש קבוצות: הראשונה – דפוסי בוהמיה ופולין; השנייה – דפוסי ונציה; השלישית – דפוסי אמסטרדם.

דפוסי בוהמיה ופולין. לובלין של"א ושמ"א (דף כח ע"א): "יכול לתקוע ולנסות השופר בשעת ברכות".

11 כפי שנראה בהמשך, בדרך כלל נדפסו המהדורות של כל עיר ועיר כתבנית המהדורות הקודמות של אותה עיר. אמנם ח"ד פרידברג ב'בית עקד ספרים' רשם כמהדורה הראשונה את 'ונציה שכ"ו', אבל אין לסמוך על קביעותיו חסרות-השחר כל עוד אינו מביא סימוכין לדבריו. ומה מוזר שהוא נתקל במהדורה שלא נרשמה בשום מקום אחר בעולם. מה גם שתמוה לומר שהמהדורה הראשונה נדפסה בוונציה דוקא, כאשר המהדורה הראשונה הנמצאת בידינו שנדפסה בוונציה, היא רק משנת שני"א. מכל מקום למדנו מכאן שטעו כל הביבליוגרפים כאשר חשבו שמהדורת לובלין של"א היא המהדורה השנייה.

ואם תמצי לומר שהמהדורה הראשונה נדפסה בוונציה שכ"ו, ושאר מהדורות ונציה שנאמר בהן "לכסות" משמשות עדות לנוסח המקורי, שתי תשובות בדבר. ראשית יתכן שבמהדורה הראשונה לא היתה קיימת הגהה זו כלל, אלא נוספה במהדורת לובלין של"א (שהרי בכת"י היחיד ששרד עם ההגהות, אינן קיימות הגהות רבות, לרבות הגהה זו). ועוד, מסתבר שמהדורה זו מדויקת יותר ולא הועתקה מהמהדורה הראשונה. שהרי נאמר במפורש בשער מהדורה שלישית זו שהיא מתייחדת בכך שהושלמו ותוקנו בה הגהות רבות והוגהו היטב. ואם כן בוודאי לא נרשם בה נוסח זה בטעות.

וכ"ה אות באות במהדורות קראקא שנ"ג (דף כו ע"ב), שנ"ז (דף כה ע"ב) ושע"ז (אינו ממוספר).

במהדורת באזל שנ"ט (דף לז ע"ב) נאמר: "יכול לתקוע ולנסות השופר בשעת ברכות, ג"י". נוסח מהדורת פראג [שס"ו]: "יכול לכסות השופר בשעת ברכות". כאן הושמטה התיבה 'לתקוע' המעוררת קשיים. אבל במהדורה הבאה, פראג ש"ע (דף כג ע"ב), חוזר נוסח פולין: "יכול לתקוע ולנסות השופר בשעת ברכות".

במהדורות פראג שפ"ו (דף כג ע"ב) ות"ח (דף כד ע"ב): "יכול לתקוע ולכסות השופר בשעת ברכות". ואולם במהדורת פראג תכ"ח (אינו ממוספר) אנו פוגשים נוסח מחודש: "צריך התקוע לכסות השופר בשעת ברכות". וכן הוא בפראג תמ"ג. גרסה זו שהוראתה מובנת ופשוטה ואינה מעוררת קשיים תחביריים, אכן התקבלה בשנים מאוחרות יותר כגרסה הנפוצה. ומעניין שבמהדורות שבאו אחריהן ובאותו בית דפוס, חזר שוב הנוסח 'המקורי': "יכול לתקוע ולכסות". כך הוא במהדורת פראג תנ"ז (לא ממוספר), תס"ד (דף יח ע"א), תס"ו (לא ממוספר), תס"ז (דף יח ע"א).

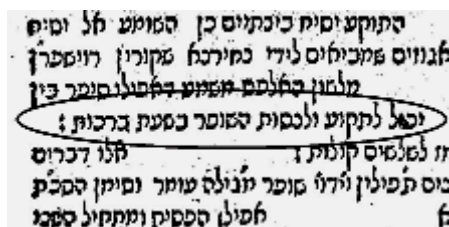
דפוסי ונציה. במהדורת שנ"א (דף מ ע"ב) אנו קוראים: "בשעת ברכות יכול לתקוע ולכסות השופר". וכ"ה אות באות במהדורות שע"ו ושצ"ו (דף לח ע"א בשניהם). דפוסי אמסטרדם. במהדורות שצ"ה (דף יד ע"ב), תס"ב (דף ט ע"ב), תכ"ד (דף צב ע"א), תכ"ח (דף קנא ע"א) ותס"ח (דף יב ע"ב): "יכול לתקוע לנסות השופר בשעת ברכות". אבל במהדורת תמ"א (דף יז ע"א): "יכול לתקוע לכסות השופר בשעת ברכות".

סיכום: בכל הדפוסים הקדומים, ובמיוחד בדפוס הנחשב אצלנו כדפוס הראשון, נוסחה הגהה זו לא כהוראה אלא כאפשרות: "יכול לנסות/לכסות", ורק במהדורת פראג תכ"ח, המאוחרת יחסית, התחדשה ההוראה: "צריך לכסות". ולא עוד אלא שהחליף תיבת "לתקוע" ב"התקוע". ברור שידי מהדיר 'מוכשר ומקורי' עסקו בהוראה זו. מהדורה 'מתוקנת' זו היא שגרמה להפצת המנהג של הכיסוי.

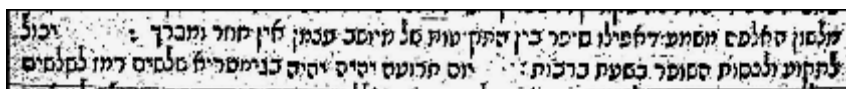
יש לחזור ולהדגיש, שקודם הגהות ספר המנהגים לא מצאנו בספרי הפוסקים והמנהגים לא רמז ולא שמץ לכך שצריך לכסות את השופר בשעת הברכות, ומכאן החשיבות הגדולה במציאת הגרסה הנכונה בהגהה זו. מעתה נבוא לבחון את הגרסאות השונות, כל אחת בפני עצמה. גרסה א: "בשעת ברכות יכול לתקוע ולכסות השופר". לגרסה זו אין שום תחביר, כפי שהבאתי לעיל, וכמו מערבבת את שעת הברכה עם שעת התקיעה. גרסה ב דומה לה: "יכול לתקוע לכסות השופר בשעת ברכות". גרסה זו גוררת עמה את אותם הקשיים של גרסה א.

שתי הגרסאות קשות להבנה: א. למה שירצה התקוע לכסות את השופר כאשר עדיין לא ניתנה הוראה לכסות ולא אמרו טעם בדבר? ב. מה המשמעות של תקיעות בשעת הברכות? ג. כיצד קשורים התקיעה והכיסוי זה לזה? עצם העובדה שכל המהדורות נכתבו בלשון קשה זו, מורה על כך שאין כאן טעות דפוס מקרית.

גרסה ג: "יכול לתקוע לנסות השופר בשעת ברכות". גרסה זו, המצויה בדפוסים הקדומים ביותר המצויים בידינו, אין בה פגם מבחינה תחבירית, וגם הצורך בהוראתה מובן. בעל תקיעה החושש שתקיעותיו הראשונות לא יעלו יפה, יכול לנסות את השופר ולתקוע כמה תקיעות-נסיון ולהתאמן על שופרו לאחר שיברך, כדי להרגיל את פיו לשופר לפני שיתחיל בתקיעות של חובה. מלבד ההבנה הפשוטה הנובעת מתוכן ההוראה, יש במיקומה של ההוראה בספר כדי להורות על כוונתה. לא נאמרה הוראה זו בתחילת ההדרכה לבעל התקיעות, אלא לקראת הסוף. ראשית נאמר בספר המנהגים שאין לאכול מאכלים המרכים רוק, כדי שלא יסיח דעתם של השומעים ויגרום להפסקות בין התקיעות. הוא ממשיך בנידון מי שהפסיק ושח בין התקיעות, האם חוזר ומברך. ורק אח"כ מעלה את ענין הכיסוי או הניסוי. אם נאמר שהכוונה לניסוי השופר, מובן שהוראה זו מקומה כאן כהוראה הדנה בדין הפסקה שבין הברכות לתקיעות. אבל אם נאמר שזו הוראה הקשורה לברכה עצמה, מדוע נכתבה כאן ולא שני סעיפים קודם לכן, כאשר דן בנוסח הברכה? אלא על כרחך שכוונתו להפסק בין הברכה לתקיעה, וחידושו הגדול להורות היתר לבעל התקיעה, שאם הוא צריך להתאמן, אין בכך משום הפסק. מעתה, סביר להניח שנו"ן של 'לנסות' התחלפה בשגגת המדפיס בכ"ף של 'לכסות', וכך נולד המנהג המתמיה. וכדי שלא יאמרו 'חידושים זרים' אני מבקש, אני מצרף כאן צילום של שניים מהדפוסים, והוראה יראה שחילוף אותיות אלו אינו רחוק.

לובלין של"א

לובלין ש"מ"א

ראוי להדגיש שאינני מסתמך על הנוסח הקדום בלבד בקביעת הנוסח הנכון. אילו שאר הגרסאות היה להן מובן ופירוש בהיר, ניתן היה לדחוק ולדחות את הנוסח הקדום, אבל כיון שבלאו הכי יש

'לתקן' בשאר הנוסחאות כדי להעמיד את הגרסה, א"כ ראוי לנו לתפוס את הגרסה שאין צורך לתקן בה מאומה. בלשון אחר: אילו היה למנהג כיסוי השופר נימוק וטעם קדום, היה אפשר לדחוק שמדובר בלשון מגומגמת והכוונה ידועה שצריך לכסות את השופר, ואין הכוונה לתקיעות של תרגול, אבל בלא שטעם הדבר נאמר – מדוע נדחק דברים שלא נאמרו במפורש?

השתלשלות המנהג לדורות

להלן אתחקה אחר השתלשלות המנהג כפי שנהג במשך מאות בשנים עד עצם היום הזה. הפוסקים שרגילים לרוב להעתיק את 'הגהות מנהגים' – כגון רמ"א, ר' מרדכי יפה בעל הלבושים ושל"ה – לא העתיקו הוראה זו כלל. דברי 'הגהות מנהגים' הובאו לראשונה בספר הלכה אצל רבי אליהו שפירא ר"מ בפראג (פראג ת"כ-תע"ב) בספרו 'אליה רבה' (זולצבך תקי"ז) סימן תקפה ס"ק ה, ובספרו 'אליה זוטא', הגהותיו על לבוש החור (פראג תמ"ט), סימן תקצג. אולם דבריו המעורפלים הטעו רבים ושלמים. וזו לשונו: "כתב הגמ"נ, צריך לכסות השופר בשעת ברכות, ונכון להתוודות בלחש בין סדר לסדר (של"ה)".

ממה שציין כמקור דבריו את השל"ה, הבינו רבים שהוא מראה מקום לכל השורה, ותמהו על שלא מצאו זאת בספרי השל"ה¹². ואמנם, אף על פי שהשל"ה מאריך הרבה בספרו בהנהגות שונות בענייני תקיעת שופר, בכל זאת אינו מעתיק את דברי 'הגהות מנהגים'¹³. כוונת ר' אליהו שפירא בצינו 'של"ה' היא כלפי משפט הסיום בלבד.

פשוט שבעל 'אליה רבה' (נולד בפראג בשנת ת"כ והתגורר בה רוב ימיו, ובערוב ימיו כיהן בטיקטין ונפטר בה בשנת תע"ב) נגרר אחר אחת ממנהגות 'ספר המנהגים' שנדפסו בעירו פראג בשנים תכ"ח ותמ"ג, ולכך הכיר רק את הנוסח המתוקן ולא את נוסח המקורי.

המקור השני בספרות ההלכה הוא בהוספות 'מהדורה בתרא' שנוספו לספר 'קצור של"ה', מהדורת אמשטרדם תס"א, והפעם בשם הב"ח!¹⁴

כמעט מיותר להוסיף שרבים כבר חיפשו בספרי הב"ח, אך לא נמצא כן בספריו כל עיקר¹⁵. יש להדגיש שבמהדורה זו של 'קצור של"ה' התווסף שלב נוסף למנהג מחודש זה: לא רק

12 רבי רפאל אליעזר נ' טובו (אב"ד לעדת המערביים בירושלים משנת תר"ם עד לפטירתו בתרמ"ו), פקודת אליעזר, ירושלים תר"ע, סימן תקפה, סעיף ב, כותב שביקש מאת תלמידי ישיבתו לחפש את דברי השל"ה ולא מצאו.

13 גם בסידורו לא נזכרה הנהגת הכיסוי, ולא צוינה אפילו במהדורה שנייה שבה נוספו הנהגות שונות!

14 דף פט ט"ב. ומשם לכל מהדורות 'קצור של"ה' שנדפסו מכאן ואילך. רבי יחיאל מיכל עפשטיין בעל 'קצור של"ה' הוציא לאור מהדורה ראשונה בשנת תמ"א ושנייה בתנ"ג. לאחר פטירתו נדפס על ידי המוציאים לאור בתוספת מרובה על העיקר בשם 'מהדורה בתרא' (כפי שמפורש בדף השער), ושם נוספה פסקה זו.

15 רבי יעקב רקח מחכמי טריפולי (תק"ס-תרנ"א), שלחן לחם הפנים, ירושלים תשמ"ט, סימן תקפה [היה דור חמישי לרבי מסעוד חי רקח. היה מופלג בתורה ובעל הוראה מובהק, רבים פנו אליו גם מחוץ ללוב לבקש את הכרעתו. חיבר כארבעים ספרים, ורבים עדיין בכת"י]. רבי דובער קאראסקי אב"ד קראלאביץ (מחסידי בעל 'צמח צדק'), פתחי עולם, סימן תקצג, ס"ק ג, הגיה במקום ב"ח שצ"ל א"ר, ושכן כתב בסד"ה. לא מצאתי ב'סדר היום' לרבי משה בן מכיר, ויש לציין שבעקבות דבריו – שמקור הדברים בסד"ה, אחרי נגורו רבים בלא בדיקה. כגון רבי דוד שפרבר אב"ד בראשוב, שו"ת אפרקסתא דעניא, סאטמר ת"ש, סימן קטז ד"ה אלא.

שיש לכסותו לפני התקיעות, אלא גם בין סדר לסדר¹⁶. מן ההכרח לומר שבזמנם כבר הפסיקו בין הסדרים – או בשל אמירת הבקשות שבין סדרי התקיעות, או בשל המנהג שהמקריא היה אומר לתוקע: שִׁב! והלה היה נח מעט. גם תוספת מחודשת זו צוינה כאילו מקורה מהב"ח.

גם בספר 'עמק ברכה' (לאבי השל"ה), במהדורה שנייה שיצאה לאור ע"י רבי אברהם הורביץ דיין בפוזן, דור רביעי לשל"ה, מביא בשם הב"ח את עצם המנהג וגם את ההוספה שהתווספה ב'קצור של"ה', שיש לכסותו בין כל סימן וסימן¹⁷. לא נחטא אם נשער שנגרר אחרי 'קצור של"ה' מהדורת תס"א. בשם הב"ח הובא המנהג גם ב'באר היטב', בהגהותיו לסימן תקצ"ג¹⁸, וכנראה שממנו התפשטו "דברי הב"ח" בספרי האחרונים!

פשוט הדבר שתליית המנהג בענקי הרוח, השל"ה והב"ח, הביא להתקבלותו בישראל. נחזור ונעיין בדברי א"ר. עצם דבריו צריכים תלמוד, והיינו מדבריו לגבי הנהגת המקדש בשבת על הפת. ידועה ההלכה שהמקדש על היין מכסה את הפת, והראשונים נתנו שני טעמים לכך: כדי שלא יראה הפת בושותו, שהרי לא קידש עליו, ועוד, זכר למן שהיה מכוסה. והנה הט"ז מסתפק מה הדין במקדש על הפת, שלכאורה לפי הטעם הראשון אין מקום לכיסוי, וחזור הדין הכללי שיש לאחוז ביד כל דבר שמברך עליו, אולם מסקנתו היא שבכל זאת יש לכסותו, משום דחיישינן לטעם השני. אלא שבא"ר (רעא, יז) חולק על הט"ז, משום שלדעתו גובר ענין האחיזה על טעם זכר למן, ואלו דבריו: "צריך להניח ידיו על הפת בשעת קידוש, כמו שנוטל בידו הכוס, ונראה שקודם קידוש יכסה וכשמתחיל לקדש יגלה ויניח ידיו עליו". הרי שלמרות שיש טעם ידוע לכסות את הפת, אף על פי כן דוחה ההלכה הפשוטה את הטעם שהוא על פי דרוש, ויש לעיין מאי שנא כיסוי השופר.

העירני האברך ר' בנימין יצחק ברנט על מקום נוסף בו מצאנו התייחסות מפורשת של בעל 'אליה רבה' לענין אחיות המצווה בידים. נחלקו רבותינו הראשונים אם מותר לומר דבר שבקדושה כנגד ערוות קטן. להלכה מכריע המחבר שאסור, והרמ"א חולק ומתיר (שו"ע או"ח סי' עה סע' ד). ובמשנ"ב על אתר מביא: "כתב המ"א: ומכל מקום לא יאחוז המוהל הערוה בידו בשעת הברכה, והא"ר ומחצית השקל מקילין. והפמ"ג כתב דעכשיו שאין בקיאין כ"כ יש לחוש לסכנה ויש לתפוס בידו, וגם הגר"א ביו"ד סימן רס"ד פסק דאסור לעשות כהמג"א".

16 העירני ידידי הבקי המופלג רב"ש המבורגר שליט"א שחידוש זה מופיע כבר במחזור מחזור ר"ה, וולצבך תנ"ט, דף נט ע"א. ואפשר שהמהדיר של קיצור של"ה מהדורה בתרא לקחו משם.

ואף על פי כן אני מתייחס לחידוש זה כחידושו של מהדיר קיצור של"ה, לפי שאין ספק שהפופולאריות העצומה שהיתה לספר זה גרמה להשתרשות המנהג, ולא הופעתו הראשונה במחזור וולצבך הנ"ל.

17 מהדורה שנייה, אמשטרדם תפ"ט, דיני ר"ה, דף עו ע"ב. אולם במהדורה ראשונה, קראקא שני"ז, דף פג, לא הובא! רבים ייחסו בטעות פיסקה זו לשל"ה, אבל דבר זה אינו נכון. הלא מהדורה הראשונה י"ל ע"י ר' אברהם הורוויץ ובנו בעל השל"ה, ונינו של בעל של"ה, רבי אברהם הורוויץ דיין בפוזנא, ההדירו מחדש במהדורה שנייה עם הוספות רבות מכתבי אבותיו, כמו כן יש בהוצאה זו השמטות ושינויי-עריכה רבים.

18 העתיק זאת כנראה מקיצור של"ה בלא בדיקה!

נמצאת למד מכאן, שאף שהיה מקום להחמיר שלא להחזיק את ערוות הקטן בשעת הברכה, מכל מקום הקיל בעל 'אליה רבה', משום חשיבות אחיזת חפץ המצווה בידו בשעת הברכה.

התפשטות המנהג

כדי להתחקות אחר תפוצת מנהג כלשהו, יש להקדים ולבדוק בסידורים ומחזורים, דרכם משתקף התפשטות המנהג בפועל. אך קודם לכן ננסה לבדוק בעדויות של שתיים מן הקהילות הוותיקות של אשכנז.

ספרו של ר' יאיר חיים בכרך (בעל 'חות יאיר', נולד בשנת שצ"ח ונפטר בוורמס בשנת תס"ב), 'מקור חיים', הוא אוצר בלום למנהג אשכנז בכלל ומנהג וורמייזא בפרט. אולם לרוע מזלנו, רובו של הספר אבד עם השנים, ולאחרונה נדפס רק חלק ממנו בשם 'קיצור הלכות', והוא תמצית התוכן של הספר שאבד רובו ככולו. והנה, בסי' תקפה כותב שני משפטים המצריכים הסבר. המשפט ראשון: "יהיה השופר מונח לפניו בשעת ברכה". המשפט השני: "בענין מה שתוקעים מניחים השופר על מטפחת שפורסין על הארץ, ויש לפקפק בו".

מרהיטות לשון המשפט הראשון, משמע שאצלם כבר נהגו שהבעל תוקע לא החזיק את השופר בידו בעת הברכה, רק "היה מונח לפניו", מאידך משמע שלא כיסהו, שלשון "מונח לפניו" משמע שהוא מגולה. אבל המשפט השני אינו ברור כלל. מהו הכוונה 'מניחים השופר על מטפחת'? האם כוונתו בתוך מטפחת? אין לי הבנה בדבריו אלה וחבל על יתר כתיב שאבד.

העדות השנייה שיש לתהות אודותיה היא במנהגי עיר ואם בישראל פרנקפורט דמיין. בספר 'דברי קהלת' לרש"ז גייגר (עמ' 164) הובאה רשימה משנת תקע"ט של מנהגי העיר: "התוקע עלה על המגדל... וטרם יתקע יחשוב בלבו שרצונו להוציא ידי חובתו כל השומע... ומברך ברכת... ואחר שכלה אמן מפי כל הקהל, מקרא הרב היושב אצלו מלת 'תקיעה'! ויתקע התוקע: תקיעה. וכן מקרא כל קול טרם יתקע התוקע, עד כלות תשר"ת ג' פעמים, ואז אומר המקרא: שב! ומסיר התוקע את השופר מפיו ומניחו בכגר שהיה נתון בו לפני התקיעות, וינוח התוקע עד שתשוב נפשו... ואחר שהתוקע שבת וינפש מעט, לוקח השופר מתוך הבגד ומשיבו אל פיו, והרב מקרא כל מלה מסדר תש"ת ג' פעמים, והתוקע תוקע תמיד הקול הנקרא...".

בדבריו המפורטים בדקדקנות יתירה והידועים כמדויקים, מפורש שהטמינו את השופר בתוך בגד, רק בין סדר לסדר. בין כך ובין כך, אין לנו עדיין הוכחה למנהג קהילות אשכנז. עתה נעבור להופעת המנהג במחזורים.

אחרי שנת ש"ס נתבצר מקומו של המנהג במחזור נחשב ומכריע למנהג אשכנז. בשנת שנ"ט נדפס בעיר ונציה מחזור חשוב עם פירוש 'הדרת קודש'¹⁹, שמיד עם הופעתו השפיע רבות על

19 המו"ל היה רבי יצחק ב"ר יעקב סגל, איש הערלישהיים, שהיה ש"ץ באחד מבתי כנסת האשכנזים בונציה. הוא מודיע לקוראים בהקדמה למחזורו, שהוסיף 'מנהגים ודינים ומוסרים של רבנו יונה ומהר"ל ומהר"ר יוסף קארו ומהגהות מהר"ר משה איסרלס ומהר"ר אייזק טירנא ומהר"ר אבהם קלויזנר'. להוספות אלו קרא: 'הדרת קודש'. מן הסתם נמשך אחרי מהדורות ונציה של מנהגי רא"ט.

מחזורים רבים שנדפסו אחריו. לצד פירוש לביאור המילות, נוספו בו במחזור מיוחד זה הנהגות רבות לכל ימות השנה, הנהגות שהושתתו על ספרי מהרי"ל, רבי אברהם קלויזנר ורבי אייזיק טירנא. לפני סדר התקיעות הובאו שם כמה מנהגים תחת הכותרת "קצת מנהגי התקיעות", ובתוך דבריו, בלא זיקה לדברים האמורים שם, שובצה פיסקה קצרה בלשון שנראה שהועתקה מ'הגהות מנהגים' בתיקון קל: "יכול התוקע לכסות השופר בשעת הברכה" [במהדורות המחזור בשפת היידיש נכתב: "וען מען זינגט די ברכות פאר די תקיעות, זאל מען דעם שופר צודעקן"²⁰]. הוראה זו הובאה תדיר במהדורות השונות של 'הדרת קודש', הן למנהג אשכנז²¹ והן למנהגי ביהמיה ופולין²².

מצאתי בשתי מהדורות של 'הדרת קודש' שהביאו את כל ההלכות וההנהגות, ואילו הנהגת הכיסוי נפקדה משם: מנהג אשכנז, ונציה תע"א; מנהג פולין ומעריין, לינעוול תקנ"ז (בהסכמת ר' יוסף ויזל מערכינגען אב"ד לינעוול ורבני מיץ, דפים כג-כה).

יש לציין שבעל 'הדרת קודש' התבסס בעיקר על מחזורים מנהג אשכנז שנערכו ע"י ר' בנימין ב"ר מאיר הלוי בעבור בני קהלת האשכנזים בשאלוניקי (בני הקהילה היגרו מצפון איטליה). הכוונה לנוסח שנדפס לראשונה בשאלוניקי ש"ט ושוב בקרימונה שי"ז. מחזורים אלו הם 'אב טיפוס' לכל מהדורות 'מעגלי צדק' מנהג פולין ומעריין שבאו אחריהם: ונציה שכ"ח, מנהג אשכנז ונציה של"ח ועוד. בכל מחזורים אלו אין זכר למנהג הכיסוי. המסקנה המתבקשת היא שבעל 'הדרת קודש' לא העתיק את ההוראה משם, אלא ממקום אחר.

בעשרות רבות של מחזורים שבדקתי (להוציא את מחזורי 'הדרת קודש'), מראשית הדפוס עד שנת ת', לא מופיע מנהג זה²³. לא זו בלבד שהמנהג אינו מופיע בהם, אלא ברבים מהם

20 מנהג אשכנז, וילהרמסדורף ת"צ, דף כ ע"א, בהסכמת רבי ברוך רפאפורט מפירורא; מנהג אשכנז, אמשטרדם תק"י, דף לו ע"ב; מנהג אשכנז, פיורדא תקט"ו, בהסכמת רבי שמואל הילמן ממיץ, דף יח ע"ב; מנהג אשכנז ופולין, מיץ תקכ"ח; מנהג אשכנז (דפוס אנטווינא) מיץ תקכ"ח, בהסכמת בעל 'שאגת אריה', דף כה ע"ב; מנהג אשכנז, אמשטרדם תקכ"ח, דף מא ע"א; מנהג אשכנז, אופיבאך תקכ"ח, דף כה ע"ב; מנהג פולין ליטא ופיהם, לונדון תקל"א, דף כח ע"א; מנהג פיהם ופולין, זולצבאך תק"ס, דף קח ע"ב; מנהג פולין ליטא מעריין, המבורג תקמ"ג, בהסכמת רבי רפאל מהמבורג, דף כו ע"ב; מנהג פולין ליטא ומעריין, המבורג תקנ"ג, דף לו ע"א; מנהג אשכנז, אופיבאך תקנ"ז, דף יח ע"ב, ועוד.

21 פראג שע"ג, דף כב ע"ב; זולצבך תע"ט, דף נח ע"ב; וילהרמסדורף תצ"ח; פיורדא תקי"ג; מחזורו של רבי צבי הירש שפיץ מפרשבורג, אופיבאך תקס"ב.

22 פראג שס"ו, דף יח ע"ב; פראג תכ"א; פראג ת"ס; פראג ת"ע, דף יד ע"א; פפד"א תק"ג; אלטונא תק"ד; אלטונא תקל"ב, בהסכמת ר' יעקב עמדין; פראג תקמ"ב, דף מז ע"ב; זולצבאך תקנ"ה, דף פא ע"א. וכן אצל רבי שמואל ב"ר ליב אופנהיים אב"ד פריישטאט, יגיעת שמואל, חמ"ד תקע"ב, דף ב ע"ב.

23 להוציא פראג שמ"ב, דף טז ע"ב, לובלין שנ"א, דף יד ע"ב, שבהם כבר מופיע מנהג הכיסוי בתוך "קצת מנהגי תקיעות", וכנראה שמהם נגזר למהדורות 'הדרת קודש'.

לכאורה אנו מגלים כאן שההוראה "לכסות" מופיעה עוד קודם שנדפסו מהדורות ונציה שנ"א ואילך שהשרישו את הטעות. יתכן לומר שהטעות היתה כבר במהדורות ונציה שנדפסו שנים קודם לכן, אבל לא שרד זכר לאותן מהדורות. יתכן אף לומר שה'תיקון' במהדורות ונציה נעשה בעקבות מחזורים אלה. ועדיין צ"ע.

מוזכר סדר התקיעות ללא ההלכות והמנהגים, ולפעמים גם הברכות לא הובאו, כי אם הוראה פשוטה בנוסח 'כאן תוקעים'. לכך אין ראיה לדבר שמנהג זה לא היה קיים במחזוריהם.

בתקופה מאוחרת החלו מדפיסי המחזוריים לשלב הנהגות קבליות במסגרת סדר תקיעת שופר, דהיינו תחינות לבעל התקיעה ובקשה למלאכים, לרבות פסוקים שונים שיש לאמרם לפני התקיעות. בין השאר שיבצו גם את הנהגת הכיסוי וצירפו את לשון הא"ר וקיצור של"ה, וכך נוצרה תערובת מוזרה ללא שום בסיס: "הועתק משני לוחות הברית: צריך התוקע לכסות השופר בשעת הברכה ובין כל סימן וסימן, ב"ח"²⁴.

הבחירה בשל"ה כמקור המנהג מסתמכת על 'אליה רבה' שנטה אחר הגהות המנהגים, ובטעות חשבו שמקורו הוא השל"ה, ואילו ההסתמכות בלא בדיקה על 'קיצור של"ה' הולידה לעולם את הטעות שמנהג הכיסוי בין הסדרים מקורו מהב"ח. מעתה, לאחר שנתקבע בעולם שהשל"ה והב"ח הם מולידי המנהג, לא היה מי שערער אחריו.

ההוראה הנזכרת הועתקה גם במחזורי המדקדק הנודע רבי וואלף היידנהיים²⁵: "הועתק משל"ה: צריך התוקע לכסות השופר בשעת הברכה ובין כל סימן וסימן. ב"ח". למחזוריו של רוו"ה היתה השפעה רבה על קהילות אשכנז לפזוריה, וכפי הנראה משם הגיעה ההוראה למחזור שהדפיס רבי ישראל משה בדינגן, תלמידו של רבי נתן אדלר²⁶. גם רבי ברוך יהודה ברנדייס, אב"ד בומסלא²⁷, העתיק את דברי 'אליה רבה' בספרו 'לשון חכמים', שהוא כעין קיצור שו"ע עם הרבה הוספות ממנהג בוהמיה, אולם לא כתב במפורש שאכן נוהגים כך למעשה²⁸.
וכן הוא ב"סדר קול שופר" שרשם רבי יצחק בער, שהיה בקי במנהג אשכנז, בעבור בעל התקיעה. את הקונטרס הוא פותח בהנהגות לתוקע ובו עשרים וחמשה סעיפים, בסעיף יא נאמר: "צריך התוקע לכסות השופר בשעת הברכה, וכן בין כל סדר וסדר מהתקיעות"²⁹. ואכן כנראה שהם היו הגורמים להתפשטות המנהג ברחבי גרמניה³⁰.

24 מחזור ר"ה, מ"ץ תקכ"ח, בהסכמת רבני מ"ץ ובראשם בעל 'שאגת אריה'; מנהג פולין ליטא ומעריין, בהסכמת רבי רפאל מהמבורג, המבורג תקמ"ג, דף כו ע"ב; וויען תקנ"ד, דף סה ע"ב; מנהג פיהם ופולין, בהסכמת בעל 'נודע ביהודה', זולצבאך תק"ס, דף קט ע"א.

ויש מחזורים שהביאו את שתי ההנהגות. הראשונה בתוך כל המנהגים של 'הדרת קודש', ובהמשך, בגליון סדר התקיעות, צויינה ההוראה בשם הב"ח! לדוגמא: זולצבך תע"ט, דף נט ע"א; אמשטרדם, תק"י בהסכמת ר' אריה ליב מאמשטרדם; מ"ץ תקכ"ח, בהסכמת בעל 'שאגת אריה', דף כו ע"א; אופיבאך תקכ"ח, דף כה ע"ב; לונדון תקל"א; פראג תקמ"ב; סלאוויטא תקפ"ג, בדפוסו של האב"ד רבי משה שפירא, ועוד מהדורות רבות. ממהדורה ראשונה תק"ס, ואילך.

25 מחזור של ר"ה, מ"ץ תקע"ז. המחזור עשוי בתבנית המחזור של רוו"ה.

26 בומסלא תקט"ו-פראג תקפ"ה. המחבר הוא בנו של ר' בצלאל אב"ד בומסלא ב"ר משה אב"ד מגנצא ב"ר יעקב אב"ד זאריק שבפולין, נכד מהר"ל מפראג.

27 לשון חכמים, פראג תקע"ה, הל' תפלה סימן כא, דף סה ע"א.

28 כת"י H.U.C. 777 (סרט 25865). וכן הוא בסידורו החשוב 'עבודת ישראל' רדליים תרכ"ח, עמ' 394.

30 ראה למשל דברי רבי אביגדור אונא (מאנהיים תרס"ד-ירושלים תשמ"ב) שהתמצא במנהגי גרמניה, שכתב כדבר פשוט: "השופר מכוסה עד התקיעה, והתוקע מכסה אותו בין הסידרות ובסופן" (ממנהגי יהדות אשכנז,

המשפיע השני להתפשטות המנהג הוא הספר הפופולארי 'מטה אפרים', שהוא אבן יסוד לדיני והליכות ימים נוראים. המחבר רבי אפרים זלמן מרגליות מבראד כותב כדבר פשוט שאין עליו עוררין ובצורה ברורה: "ונוהגין לכסות השופר במפה פרוסה על השלחן, ויהיה מכוסה עד גמר הברכות שנוטלו משם לתקוע בו"³¹.

טעמים למנהג הכיסוי

רבים ראו כן תמיהו, על מה ולמה יש לכסות השופר. השתוממות זו עוררה רבים לשלול מנהג זה לגמרי. היו שהרחיקו וחשבו שטעם המנהג נעוץ בתורת הנסתר, ומי יבוא בסוד ה', ולכן אין לנו לערר על המנהג למרות שאין לו שום הבנה והגיון³².

הראשון שצייד בשבח המנהג והטעים לו טעם, הוא רבי דוד לוריא מביחוב. אחרי שהקשה מן הדין שיש לאחוז ביד כל דבר מצוה שמברכים עליו, הוא כותב שיש ליתן קצת רמז למנהג: "שהוא זכר למסופר במדרש"³³, שאברהם אבינו הצניע את יצחק בעת בנין המזבח עד העקידה ממש, מטעם שלא יזרוק בו אבן ויפסול, וכיון שהתקיעה בשופר של איל הוא זכר לעקידה ואילו של יצחק, עשו זה ג"כ לזכרון טוב לזריזותו של אברהם"³⁴.

כאן המקום להתריע על המלקטים למיניהם המריקים מכלי אל כלי, ואינם שמים לב כלל לשורשם של דברים. כל המלקטים – כבר בדורות עברו – כשהביאו את מנהג הכיסוי, הצמידו לו טעמו של הרד"ל בצורה שניתן להבין כאילו הוא טעמו המקורי של בעל 'הגהות מנהגים',

בתוך: א' וסרטייל [עורך], ילקוט מנהגים, עמ' 18).

- 31 מטה אפרים, זולקווא תקצ"ה, סימן תקפה סעיף ג.
- 32 לדוגמא: האדר"ת (לקמן הע' 87); רבי שם טוב גאגין (לקמן הע' 43). רבי משה שטערן אב"ד דברצין חשב כך, ולכן לא זלזל כלל במנהג ולא אחז בשופר כלל אפילו כשהוא מכוסה (שו"ת באר משה, ח"ח, סי' כח ס"ק ה).
- 33 בראשית רבה, פרשה נו; פסיקתא רבתי, פ"א. יש לציין מפירוש בעלי התוספות 'הדר זקנים': "יש במדרש, שהכניסו בחיבה עד שעה שרצה לשחטו, שהיה ירא מן השטן פן יפיל בו מום".
- 34 קדמות הוזהר, קניגסבורג תרט"ז, ראש ענף ב, דף ז ע"א. הובא בספר פקודת אליעזר, סימן תקפה. וכן במאמרו של רבי משה ישראל פאונער (להלן סוף הערה 56) וממנו הועתק לשדי חמד, מערכת ר"ה אס"ד סימן ב ס"ק יד. כן הביאו רבי משולם פינקלשטיין בהגהות 'אלף המגן' למט"א, וורשה תרס"ו, סימן תקפה; שו"ת מנחת אלעזר, ח"ד, מונקאטש תר"ץ, סימן לו. מתוך שדי חמד העתיקו רבים וטובים, כגון: ארחות חיים (כהנא), סימן תקצג, ס"ק א; שו"ת אפרקטא דעניא, סימן קטז; ויצבר יוסף (להלן הערה 41).

בעל מנחת אלעזר ממונקאטש ורבי צבי פסח פרנק אב"ד בירושלים כאשר דנו בנימוק המנהג מביאים את דברי רד"ל כאילו זהו עיקר הטעם. "והטעם לזה מפורש בקדמות הוזהר..." (מקראי קודש, ירושלים תשל"ח, עמ' כד). ולשון המנח"א: "אין למצוא טעם אחר זולת של הרד"ל".

דברי רבי חיים צבי ענרייך אב"ד מאד, קצה המטה, סימן תקפה ס"ק י, מתמיהים. כי מצד אחד הוא מתקיף את טעמו של בעל שדי חמד שאינם בנותן טעם, ומצד שני הוא רואה ומקבל את טעמו של הרד"ל. והלא בעל שד"ח הלך בעקבות הרד"ל, וכבר העיר עליו רבי יוסף שווארץ ב'יצבר יוסף'. ואכן במהדורא בתרא שלו, תיקן רבי חיים צבי דבריו אלו ומחק את תמיהתו. ע"י במהדורות מכון קול אריה, ניו יורק תשס"ו, עמ' קכ. כן אתמה על הבקי הנפלא רבי ראובן מרגליות, שכתב כן מדעת עצמו בספרו 'נפש חיה', סימן תקצג. ולא כמו שכתבו ב'אוצר מנהגי ישרון' בשם אומרו.

רבי גרשון שטרן אב"ד לאדיש, ילקוט הגרשוני, סימן תר, לא קיבל את דברי הרד"ל.

כאשר ברור שאין הדבר כך. ויתירה מזאת, הלוא בעיקר דבריו שולל הרד"ל את מנהג הכיסוי מכל וכל, אלא שבדרך דוחק, כדי שלא יהיה המנהג כחוכא ואטלולא, המציא לו נימוק וטעם, אבל מכאן ועד לקבוע טעם זה במסמרות, הדרך רחוקה מאוד.

בן דורו של הרד"ל – רבי יצחק אייזיק הלוי עפשטיין אב"ד הומיל, מתלמידי רש"ז מליאדי – העניק טעם נועז על פי הלכה. בפרי חדש כתב שאם התחיל לתקוע בשופר כשר ונפסל, אינו צריך לחזור ולברך אלא ממשיך לתקוע בשופר כשר אחר. אבל אם סבר התוקע שהוא כשר ונמצא פסול מתחילה, צריך לחזור ולברך ולהתחיל מהתחלת הסדר.³⁵ יש להבין בדבריו, שבעבר נהגו התוקעים להחזיק כמה שופרות מכוסים במפה, ומעתה, כאשר היו לפני התוקע כמה שופרות בשעת התקיעה והתוקע לא אחז ולא התכוון לאחד מהם דוקא, מסתבר שכאשר אחד מהם כשר, אף על פי שהשופר הראשון נמצא פסול מתחילה, יוצא מכל מקום שבידו על השופר הכשר. ומכאן שיש לכסות את כל השופרות ולא לאחוז באחד מהם, כדי שלא תחול הברכה רק על אחד מהם, שמא יתברר שפסול הוא.

רבי ישראל חיים פרידמן אב"ד ראחוב הטעים את המנהג על פי דרוש. הוא הביא את דברי המג"א שאחת מפעולות השטן הוא מניעת וקלקול התקיעות, ולכן מכסים את השופר לדעתו, כדי שלא ישלוט עליו.³⁶ ויש שאמרו באופן אחר: הואיל ובתקיעות נאבקים בשטן, והשופר מורה על ביטולו (ר"ה טז ע"ב) יש להישמר ממנו ולא להתגרות בו, וכמאמרם ז"ל (סוכה לח ע"א) שלא לומר 'גירא בעינא דשטנא' משום דאתי לגרויי ביה, ולכן יש לכסות השופר כל זמן שאפשר, עד שעת התקיעה ממש.³⁷

דומה למהלך זה כתב רבי ישראל איסר שפירא רבה של לאפיטש.³⁸ הוא הקדים את דברי הירושלמי שהשטן מתבלבל ונבהל בשמעו קול שופר, וביאר שלפי מנהג הכיסוי שורש הבהלה מובן ביותר: הבהלה נוצרת 'משום ששומע באופן פתאומי את קול השופר, שכבר מקיימים המצוה, ולא ראה מקודם איך שישיראל מכינים עצמם לקיים מצות שופר, שאם היה רואה זאת ההכנה מקודם לא היה נבהל כל כך. לכן מכסים השופר כדי להעלים ממנו את הכנתו לתקיעות. ומדויק היטב לשון רש"י שכתב שם: 'שלא ישטין כשישמע ישראל מחבבין את

35 רבי יצחק אייזיק נולד בשנת תקל"ב לערך, ונפטר בשנת תרט"ז. שמועה זו בשמו הביאו רבי דובער קאראסיק אב"ד קראלאוויטץ, פתחי עולם על שו"ע, סימן תקצג, ס"ק ג. לא מצאתי בספרו של רבי אייזיק 'חנה אריאל'. רבי דובער עצמו פסק בראיה זו: "לא מסתבר לכסות משום דבר לא שכיח, וגם אם בפירוש כיון לכן, לכאורה לא מהני".

36 לקוטי מהרי"ח, סאטמר תרע"א, ח"ג, סדר התקיעות. הובא ב'ויצבר יוסף' (להלן הערה 41); שו"ת חלקת יעקב, מהד' תשנ"ב, או"ח, סי' רכב. ב'קצה המטה' (לעיל הערה 34), זולל בדבריו, וכתב עליו: "שהמציא איזה טעם, והוא דחוק". אך לא הבנתי מה הדחוק.

37 רבי אברהם דוד הורביץ אב"ד שטראסבורג ולימים בירושלים, שו"ת קנין תורה בהלכה, ח"ו סי' לד/ב ס"ק ב.
38 נולד בשנת תרמ"ו לאביו רבי רפאל שפירא אב"ד ור"מ וואלוויץ. בשנת תרע"ז נתמנה לרבה של העיירה לאפיטש פלך מינסק. בשנת תר"צ עלה ארצה ולימים נתמנה לר"י 'שערי תורה' ביפו, נפטר בשנת תשל"א. חיבר ספר בשם 'יאר פסיק' ו'מתק אזהרות' - ביאור לאזהרות ר' אליהו הזקן.

המצוה, היינו אילו היה רואה את ההכנה לחביבות המצוה עוד טרם ששומע את עצם קיום המצוה, לא היו מסתמין דבריו"³⁹.

רבי ישראל טויסיג ראב"ד מאטרסדורף הוסיף עוד שני טעמים: א. רמז שהקב"ה יכסה את חטאתנו עד שנחזור בתשובה ושוב לא יוכל השטן לקטרג. ב. שהקב"ה יעלים ויכסה את השטן המקטרג כאשר תקע בשופר גדול, ובלע השטן לנצח.⁴⁰

יש מי שאמר דרך דרוש, שהשופר הוא זכר לאילו של יצחק, ובשעתו נאחז האיל בסבך בקרניו, ואמרו באגדה (פרקי דרבי אליעזר, פרק לא) שהיה האיל רץ אצל אברהם והשטן סובכו ומערבבו באילנות, ולכן מכסים את השופר, כדי לעורר זאת בעת התקיעות, שנשחט תמורתו איל, והשטן רצה לעכבו ולכן סיבכו בעצי היער כדי להסתירו, ולהזכיר מעשה השטן וקדושתו של אברהם אבינו שהתגבר עליו.⁴¹

אחרים רצו ליתן רמז על פי הפסוק "בכסה ליום חגנו", שיש לכסות את השופר.⁴² פלא הוא, שאחרי נתינת טעמים אלו שאפשר להמליץ עליהם שמתקבלים על הלב, נמצאו שניים שעמלו וחקרו אחרי מנהגי ישראל ואף חיברו ספרים בתחום זה, אך בבואם לבאר מנהג הכיסוי חיפשו ולא מצאו טעם, לכן המציאו לעצמם כל אחד טעם משלו, שלדעתי אינם מתקבלים על הלב. הראשון הוא רבי שם טוב גאגין ראב"ד קהל הספרדים בלונדון, שבירר וחקר מנהגים רבים וערכם בטוב טעם, לאחר שחיפש טעם למנהג זה ולא הצליח למצוא וכמעט שהרים ידיים וסבר אולי הוא על פי סוד, המציא לעצמו טעם חדש, והוא כדי להחשיב את השופר כאחד מכלי קודש, כי כל כלי קודש לכתחילה מכוסה הוא, וכדי להבליט תחושה זו נהגו לכסותו לפני הברכה: "עלה בדעתי לתת טעם אודות כיסוי זה, אולי משום להורות על השופר שהוא נחשב מאחד כלי הקודש, בדומה למנהג הפורטגזים השומרים את ה'מגילה' בהיכל עם הס"ת, כדי לחלק כבוד לאחד מכלי הקודש".⁴³

השני הוא רבי יהודה דב זינגר מהעיר פרויענקירכן, ולאחר המלחמה כיהן כרב בשכונת

39 מכתבו לר' שריה דבליצקי, זה השלחן, ח"ב, עמ' מא. והוא מוסיף להטעים: "לכן מכסים במפה שעל השלחן שהוא תשמיש-דחשמיש וקדושה, ויש לה כח לחצוץ בפני השטן שלא יראה השופר מקודם".

40 רבי ישראל טויסיג, בית ישראל, חלק ו, עמ' ר.

41 רבי דוד ליב פריינד, אב"ד קה"י בודפסט, השואל בשו"ת אפרקסתא דעניא (לעיל הערה 34); רבי יהוסף שווארץ מגור"ו, ויצבר יוסף, אורעדא תרצ"ו, סימן יח; רבי יקותיאל יהודה הלברשטאם אב"ד קלויזנבורג, שו"ת דברי יציב, ז, חלק ליקוטאים סימן נו. שם בדברי יציב העלה עוד כמה טעמים על פי דרש.

ויש לציין לדברי המדרש, תנ"י וירא מו: "א"ל הקב"ה עתידין בניך להיות חוטאים לפני, ואני יושב לדון אותם ברה"א, אלא אם מבקשים הם שאהיה סולח להם יהיו תוקעים לפני בו ביום בשופר. א"ל אברהם ומהו שופר... א"ל חזור לאחורייך וראה מיד וישא אברהם את עיניו וירא והנה איל נאחז בסבך בקרניו אין אומר כאן אלא בקרניו, א"ל יהו תוקעין לפני בקרן זה ואני סולח לעונותיהם". בדרשה שנשא רבי יצחק אייזיק חבר בשבת שובה בשנת תר"ט בעירו סובאלק, ביאר הדק היטב את הקשר שבין ריבוי התקיעות לבין הזכרת העקידה (שיח יצחק, קיידאן תרצ"ט, עמ' מב סע' כה).

42 רבי יעקב רקח, שלחן לחם הפנים (לעיל הערה 15). ודחה: "הרי אין זה קאי על הברכות אלא על התקיעות".

43 כתר שם טוב, קיידאן תרצ"ד, ח"ו עמ' 153.

גבעת שאול, בירושלים, שלדעתו המנהג נובע מכך שכידוע היתה בתקופת חז"ל גזירה שלא לתקוע בשופר, "ומאותה תקופה הסתירו והחביאו את השופר מפני האויבים האורבים, שחיפשו למצוא אותו, והם אבותינו כיסו אותו והסתירוהו, לבל ימצאו אותו, והמנהג נשאר במקומו"⁴⁴.

הואיל וטעמים אלו הקשורים לפעולות השטן וקטרוגו השתרשו אצל ההמון, יש לשים לב ודגש לסגולתה המיוחדת של מצוות תקיעת שופר. זו המצוה היחידה שמצאנו בדברי חז"ל וראשונים שהיא כתריס נגד פורענות השטן, ולא עוד אלא שקבעו לתקוע סדר קולות נוספים רק "כדי לערבב את השטן". ומצאנו מפורש שהשטן עושה כל טצדקי שבעולם כדי למנוע בעד הצלחת התקיעות.

בגמרא ראש השנה (טז ע"א) אמרו: "למה תוקעין כשהן יושבין ותוקעין ומריעין כשהם עומדים, כדי לערבב השטן". כאשר מעיינים במפרשי הגמרא נמצאנו למדים שיש שני מהלכים בביאור הדברים: בדברי רש"י ור"ח מבואר, שלא עצם התקיעות הם המבלבלים את השטן, אלא ערבוב השטן הוא משום חיבוב המצוות של ישראל⁴⁵.

אולם תוס' (שם ע"ב) ביאר שהשטן סובר שזהו קול השופר שלעתיד לבוא, הוא נבהל מאוד ובהלה זו מבלבלתו ואין הוא פנוי לקטרג על ישראל. הרשב"א והר"ן ביארו שהתקיעות גורמות להחריד אותנו על עוונותינו ולזרזנו לתשובה, והתשובה היא אשר מבלבלת את השטן⁴⁶.

רק לפי דעת תוס' עצם התקיעות מבלבלות את השטן, אבל לדעת רש"י והרשב"א והר"ן, התוצאות מן התקיעות הן אשר מבלבלות אותו.

אולם מצאנו שיטה שלישית, שמהות התקיעות יש בה משום הברחת השטן. כך נאמר בזוהר, ואפשר להסמיק לכך רמז המובא בטור (סי' תקפה): "כי אין ש'טן ו'אין פ'גע ר'ע, ר"ת שופר"⁴⁷.

ולא עוד אלא שהשטן בעצמו מרעיש עולמות כדי למנוע מבעד התקיעות, כפי שמביא בספר 'מטה משה' בשם כת"י: "שמעתי ממורי ורבי מוהר"ז ציו"ן: מעשה שאירע למה"ר מענלין שהיה בעירו שלושה תוקעים מובהקים", שלושתם ניסו לתקוע ולא הצליחו. "וצוה מה"ר מענלין להפך השופר ולקרות בו 'ויהי נועם' וכן עשה, ואז תקע, ואמר מה"ר מענלין: שהשטן היה שם ועכבן מלתקוע"⁴⁸.

44 זיו המנהגים, ירושלים תשכ"ה, עמ' קסא.

45 רבה של פרנקפורט דמיין רבי פנחס הלוי הורביץ ביאר באופן קצת שונה. כיון שאנו מחביין את המצוות הרי זה סימן שאנו עובדים את ה' מתוך אהבה, על כן ה'תשובה' שלנו היא גם מתוך אהבה, ועי"כ נהפכין העבירות לזכויות, ולכן הוא "מתערבב ומתבלבל לגמרי" (הקדמת ספר 'הפלאה').

46 וכן פירשו: רבינו מנחם המאירי בחבור התשובה, עמ' 277; רשב"ץ לר"ה דף יז טו"ד ד"ה אמר; מהר"ם אלאשקר, סי' י. ביאור זה מוסבר היטב אצל הרמח"ל בספרו דרך ה', מאמר החכמה.

47 לשון הכתוב הוא במלכים א ה יח.

הסבר לכך ראה בט"ז סוף ס"ק ז. ומצאנו שלושה מגדולי ישראל שביארו את דברי הט"ז, כל אחד בדרכו: רבי יעקב יוסף מפולנאה, בן פורת יוסף, דרוש לשבת תשובה תקכ"א, ד"ה ובה נבוא לבאר; רבי שמואל אב"ד פוזנא, בית שמואל אחרון, פר' כי תבא; רבי אריה ליב עפשטיין, ספר הפרדס, דרוש לתק"ש, סע' ז.

48 מטה משה, ח"ה, סע' תתח. הובא בשיירי כנה"ג הגה"ט, סי' תקפה, ומשם למג"א סי' תקפה ס"ק יא.

אזכור נוסף לקטרוג השטן בעת התקיעות, היא הנהגה המובאת בהגהה ל'מנהגי רבי אברהם קלויזנר': "וצריך התוקע להפך על צד ימין השופר ששם השטן, דכתיב והשטן עומד על ימיני לשטנו. ולמה על ימינו ולא על שמאלו? לפי שהתפילין שעל יד שמאל מגינים עליו מן השטן, והשופר מערבב השטן".

חידושו של בעל 'אבני נזר'

בשנת תרס"ו נשאל רבי אברהם בורנשטיין אב"ד סוכטשוב, מאת בנו רבי שמואל: "לכאורה יפלא, הלא ראוי לקרב הברכה אל המצוה בכל מה שאפשר, ומהאי טעמא מברכים על תפילין בין הנחה לקשירה, ולמה ישתנה מצות שופר?"

בתשובתו אליו מגיע אביו בעל 'אבני נזר' לחידוש עצום. וזה תוכן דבריו: מצוות שופר מורכבת משני דברים גם יחד: שמיעה ותקיעה. אינו יוצא במצוות שמיעת קול שופר, אלא אם כן עשה מעשה שגרם לו ישירות שישמע, היינו שתקע, הוא או שלוחו. ממילא, התוקע בעצמו יכול לברך גם על התקיעה, שהרי מוטל על אדם חיוב תקיעה, הוא או שלוחו, אך הואיל והוא מוציא את השומעים, שהם אינם יכולים לברך על המעשה שנעשה להם ע"י שליח, לכן מברך "לשמוע קול שופר" ולא "לתקוע".

א"כ ניחא מה שמכסים את השופר, כך מסביר בעל אבני נזר: "דאם לא כן, כשמברך על הקול ('לשמוע') ולא על השופר ('לתקוע'), היה נחשב מעביר על המצוות לגבי התוקע, שהוא באמת יכול לברך על תקיעת שופר גם כן, על כן מכסין בשעת הברכה. גם יש לפרש לפי זה, כמו שמכסין הפת בשעת קידוש, שלא יראה הפת בושטו שאין מקדשים עליו, הכא נמי כיון שהתוקע יכול לברך על השופר – מכסין אותו, שלא יראה השופר בושטו"⁴⁹.

אתחיל בהערה על קושיית הבן. מלשונו מוכח דאע"פ שהוא מכיר ב'מנהג ישראל' לכסות, עדיין הטרידו למה לא מקרבים יותר את הברכה למצוה. כלומר, לדעתו במנהג מחמת עצמו אין בו די כדי לעשות 'הפסק' כזה בין הברכה למצוה. אף הוא סבר שכאשר יש דין לקרב את הברכה למצוה כמה שאפשר, לא יעזור 'מנהג ישראל'.

אעיר שכבר בשנת תרנ"ו חידש בעל 'אבני נזר' – בהלכות ר"ה – שמנהג ישראל אינו 'יוצר' הפסק. כשנשאל על מנהג ישראל שבליל שני של ר"ה, בעקבות מחלוקת הפוסקים אם מברכים 'שהחיינו' בקידוש, לכך נוטלים פרי חדש כדי שברכת שהחיינו תחול גם על הפרי. וקשה, שהרי לשיטה הסוברת שאין מברכים שהחיינו על היום, נמצא שהברכה הוי הפסק בין הגפן לקידוש. עונה בעל 'אבני נזר' בזה הלשון: "הרי על כרחך נצטרך להודות דמה שהוא חוב רק מחמת מנהג לא הוי הפסק, שהרי ברכת הבשמים במצ"ש אינו אלא מנהג בעלמא, אע"פ כן לא הוי

49 שו"ת אבני נזר, או"ח ח"ב, פיעטקוב תרע"ב, סימן תלא. דבריו צוינו אצל רצ"פ פרנק (לעיל הע' 34).

הפסק בין ברכת היין לשתייה, ורק ברשות גמור הוא שיש לומר דהוי הפסק, ומאחר שכבר פשט המנהג בכל ישראל לברך שהחיינו על פרי חדש שוב לא הוי הפסק⁵⁰.

על כרחק נצטרך לומר שכוונתו לשאול ולהבין את יסוד וטעם המנהג מעיקרו, מהו באמת גודל העניין לכסות את השופר שמחמתו כדאי לנו להרחיק קצת את הברכה מהמצוה. אבל אין רצונו לערער על עצם קיום המנהג הקיים. היינו, פשוט שלא היו נוהגים כן ללא יסוד בהלכה. אחרי דברים אלו, מה נמלצו לחיך דבריו המפליאים של בעל 'חתם סופר' בדרשותיו לר"ה (ח"ג דף כ טו"ד): "משום הכי מברכים לשמוע קול שופר ולא לתקוע, וא"צ לאוחזו בידו כלל, אפילו מונח על שום דבר ונוכח בו יוצא. וטעמא נ"ל דר"ה הוא יום הדין ולא רצה הקב"ה שיהיה שום אחיזה להס"מ, וכל שהוא גשמיות וארציות יש לו אחיזה, משא"כ הקול שיוצא מהשופר ואינו אלא בהרהור ומחשבה גנוחי גניח ויילולי יליל מבלי אומר דברים, רק בשעת התקיעה מהרהר בתשובה ותפלה, וה' שומע ע"י השופר לזה אין אחיזה להס"מ כלל". פיסקה זו אסיים בביאור נפלא. את מאמרינו פתחנו בדברי השאלות שכותב בפשיטות שהמברך אוחז את השופר בידו, וכעת אחרי חידושו של בעל 'אבני נזר', הדברים תואמים אחת לאחת: הלוא דעת השאלות שהתוקע מברך "לתקוע בשופר", על כן אכן לשיטתו דין הוא שיאחזו בידו, אבל לדין שנקטנו שהמצוה היא שמיעת קול שופר ומברך "לשמוע קול שופר", אין צריך לאוחזו.

השגות רבי חיים אלעזר אב"ד מונקאטש

בחלק הרביעי של ספר תשובותיו השיג אב"ד מונקאטש על כמה מהתשובות שבאבני נזר. אחת מההשגות היא על חידוש דידן. והוא שואל כמה קושיות:

א. הביא ראה מהמל את העבד שצריך לכסות את ערותו, ולכן היכי שצריך לעשות 'הפסק' אינו נקרא הפסק, וכש"כ כאן בכיסוי השופר, שזמן גילוי הכיסוי הוא במהירות יתירה מההתעסקות לגבי מילה.

ב. על חידושו שיש שני חלקים למצוה, תמה שהרי גם התוקע מחויב לשמוע.

ג. הלוא גם בעל 'אבני נזר' מודה שהתוקע ביחיד לעצמו אינו מברך "לתקוע" אלא "לשמוע", אע"פ שלשיטתו יוצא שעדיף היה לברך "לתקוע".

ד. "וגם, אם כדבריו, היכן מצינו מעביר על המצוות לגבי בני אדם, היינו התוקע. ואם כן הוא, היו צריכים לכסות את הבעל תוקע ולא את השופר". כוונתו, שהרי לא השופר הוא המפריע מלברך 'לשמוע', אלא התוקע שרשאי לברך בעצמו 'לתקוע', הוא המפריע, והלכך היה עלינו לכסותו כדי שנוכל לברך 'לשמוע'⁵¹.

50 שו"ת אבני נזר, סימן תנ ס"ק ו. וראה ביאורו של רבי משה יהודה ברמן אב"ד הורודלה (פולין), חק משה, תל אביב תשל"ג, בחידושו לר"ה דף כט ע"ב.

51 שו"ת מנחת אלעזר, ח"ד, מונקאטש תר"צ, סימן לו. דברים אלו הובאו ב'קצה המטה' (לעיל הערה 34) וב'ויצבר יוסף' (לעיל הערה 41).

כאן ראוי להעלות נפקא מינה היוצאת בין הטעמים השונים לבין טעמו של בעל 'אבני נזר'. כשתוקע בלא ברכה, כגון בין סדרי התקיעות, או היכא שתקע להוציא ידי חובת אחרים (אחרי שכבר יצא ידי חובה), לפי הטעמים שפורטו לעיל יש לכסות גם שלא בשעה שמברך, לעומתם, לפי נימוקו של בעל 'אבני נזר', אין מקום למנהג הכיסוי רק בעת שמברך.⁵²

פירושים שונים בדבר 'הגהות מנהגים'

בעקבות קושי ההבנה בטעם המנהג, היו שניסו ליישב דברי 'הגהות מנהגים' ולפרש שהכוונה לכסות את השופר בעת תפילת העמידה בלחש⁵³, כדי שלא יתעסק בשופר ותוטרד מחשבתו⁵⁴, ולכן הביאו ב'באר היטב' בסימן תקצג, בו מבוארות הלכות מוסף, ולא בסימן תקפה בהלכות תקיעת שופר.

רד"ל ביקר את דברי המטה אפרים במנהג הכיסוי, והוא אימץ את נוסח הג"מ שלפניו: "יכול לכסותו", וביאר הדבר לדעתו, שהתוקע מחזיק את השופר תחת הטלית, ואין ענין לגלותו⁵⁵. דוקא שניים מחכמי המזרח עמדו על הגרסה הנכונה וטענו ש'לנסות' הוא העיקר. הם פירשו – על פי נוסח שהיה בידם – 'לנסות', היינו לנסות את השופר האם הוא תוקע כהלכה⁵⁶. וכך

52 מצאנו רבים ושלמים שנהגו כן, ואמנה אחדים: רבי ישראל צבי רוטנברג (אב"ד קאסן בעל אור מלא), הליכות בקורש, ניו יורק תשס"ז, עמ' קפח; מנהגי רבי אליעזר זאב מקרעטשנף, רזא דעובדא, עמ' סט, שכיסה גם בעת תקיעות דמעומד. במנהגיו של רבי יואל טייטלבוים אב"ד סאטמר כתוב לאמור: "בשעת הברכה היו השופרות מכוסים בכיס". משמע לא החזיק בהם כלל. כמו כן, "בין סדרי התקיעות, היה מכסה השופרות במפה מיוחדת" (מחזור ר"ה עם פירוש 'דברי יואל', ניו יורק תשס"ז, עמ' שצד-שצו).

53 פתחי עולם (הובא לעיל בהערה 15). ולדעתו מש"כ בבאר היטב "ברכה", ט"ס הוא וצ"ל "ברכות". ומעיד שכן הגיהו כמה חכמים. והסכים לדבריו רבי דוד שפרבר אב"ד בראשוב בשו"ת אפרקסתא דעניא, סימן קטו.

54 פקודת אליעזר (לעיל הערה 12). וראיתו ממיקום ההערה בהגהות מנהגים, שהוא שייך כבר לתקיעות דמעומד. אולם לאמיתו של דבר, הגהה זו אכן אינה שייכת לתקיעות דמעומד, כי אם לדיני הפסק בתקיעות.

55 קדמות הווה (לעיל הערה 15), וראה לעיל בסמוך להערה 10. במנחת אלעזר (לעיל הערה 34) מקבל את טעמו של רד"ל, אולם דוחה את גרסתו "יכול לכסותו", וכותב: "כנראה שט"ס בדפוס שלפניו, שהרי בדפוסים הראשונים במחזוריים שלפנינו הקודמים כתב שם בזה"ל: נכון להתקוע לכסות". אולם כבר הבאנו כמה מהדורות קדומות שגרסו כן.

56 שלחן לחם הפנים (לעיל הערה 15); רבי יוסף חיים פראג (ר"מ ביהמ"ד 'דורש ציון' בירושלים, חתן רבי אשר אנשיל נימן אב"ד וויטצן), בשם רבי רפאל אהרן בן שמעון (נולד במרוקו תרי"ז, רב בעדת המערבים בירושלים משנת תרמ"א, ומשנת תר"ץ עד תרפ"א ישב על כס ההוראה במצרים), בכתב העת החבצלת, ה' אדר ב תרמ"ט, עמ' רא: "מצא בספר מנהגי פולין ישן נושן שכתוב בזה"ל יכול לנסות השופר לפני הברכות, כדי שלא יהיה ברכות לבטלה". הרי שנודמן לידו ספר מנהגים (טירנא) מהדפוסים הראשונים, אולם הפלא שהעתיק "לפני הברכות", דבר שלא מצאנו בשום מהדורה, ואף אין לזה הגיון כלל, שהרי אין צריך לזה היתר מיוחד, אלא כנראה שלא דייק בלשונו. המעניין הוא שבספרו 'נהר מצרים', נא אמון תרס"ח, והוא מנהגי מצרים, לא התייחס הרב בן שמעון כלל למנהג זה.

בשלחן לחם הפנים לא ניחא ליה גרסת 'לנסות': "איך אפשר לנסותו בשעת הברכה, ולמה אינו מנסה קודם התפלה בביתו או מאתמול, ומה גם דכשמנסה אותו בשעת ברכות, שמא יטעו הציבור ויאמרו שתקיעות של חובה הם ונותנים לבס לצאת בהם, והם אינם של חובה אלא לנסות השופר".

אמנם מסתבר מהגרסה השנייה של 'הגהות מנהגים': "יכול לתקוע ולכסות השופר בשעת הברכה". כאמור, פסקה זו חסרת כל הבנה, מאי משמע לתקוע בשעת הברכה? אלא על כרחך שהכוונה שרשאי התוקע לנסות את השופר באמצעות כמה תקיעות, ואין כאן מקום לחשוש שמא יתבלבל הקהל.

כמובן שעד שנת ש' לא הונהגה הנהגה זו, וכעבור מאה שנה, לא נזכר אלא אצל מתי מעט וטרם נתפשט בקהילות אשכנז. גם לאחר התפשטות מנהגי רא"ט, לא נמצא מפורשות בספרי מנהגי הקהילות: לא באלו המשקפות את מנהג אשכנז הישן⁵⁷, ולא באלו שפירטו בפרוטרוט את מנהגי קהילות אשכנז ופולין מתקופת האחרונים⁵⁸. וראיה לכך הם דבריו הבהירים של רבי יעקב עמדין בסידורו: "יקח השופר ביד ימין ויכוין... ואח"כ יברך..."⁵⁹. והגם שמנהג הכיסוי הובא בנו"כ השו"ע, אף על פי כן גדולי האחרונים לא העתיקוהו⁶⁰. עוד ראיה שמנהג זה לא התקבל למעשה גם בדורות האחרונים, הם "סדרי תקיעות שופר" שנכתבו בקהילות שונות בעבור בעלי התקיעה ושליחי הציבור, ומנהג הכיסוי אינו מופיע בקונטרסים אלו⁶¹.

ואע"פ אני הצעיר ואומר: כלפי הטענה הראשונה למה אינו מנסה קודם, פשוט הוא שאין הכוונה להתאמן על התקיעות, אלא שהתוקע זקוק להעמדת השופר על זווית פיו ולכוון את שפתיו. ולכן זקוק הוא לתקיעות קצרות. ולמען זאת לא יעזור אם יתכוון מבעוד יום. על טענתו השנייה: בהנחה שאפשר לגרום למכשול כזה, תמהני, הלא סוף כל סוף ישמעו את התקיעות של חובה, מה לי שחשבו שהראשונות גם של חובה הם? רבי משה ישראל פוזנער מדובראונוע (החבצלת, יג אלול תר"ן, עמ' של) השיג על דברי ר' רפאל אהרן בן שמעון, והביא ראיה מאחיזת ס"ת ע"י מטפחת שג"כ נקראת אחיזה, ובייחוד שרד"ל הטעים לכך טעם לשבח. ולכן במקומות שנהגו כן, לא יפסיקו את מנהגם. דברי רבי משה ישראל הובאו ע"י רבי אברהם אליעזר הירשוביץ, 'אוצר מנהגי ירושן', סט. לואיס תרע"ז; שד"ח (לעיל בהערה 34).

57 כגון: ספר המנהגים באידיש של ר' שמעון גינצבורג, ונציה ש"ן, ובמהדורות הרבות שבעקבותיה; ספר מנהגים באידיש מאת רבי שמואל אולמא, כת"י כ"ח 9 (סרט 2745), וכן כת"י אוקספורד 118 (סרט 2517); מנהגות וורמייזא לרי"ל קירכום, עמ' קיב; מנהגים לק"ק וורמייזא לר' יוזפא שמש, עמ' קנה-קנו, וכן בהגהות בעל חות יאיר שם.

58 כדוגמת: מנהגי פיורדא, פיורדא תקכ"ז, דף ה סע' כא; מנהגי ווירצבורג, לקוטי הלוי, ברלין תרס"ז, עמ' 28; מנהגי האנובר, דרכי נועם, הנובר תרנ"ח, פרק רלט; פנקס בה"כ הישן בפוזנא, בתוך: 'ברכה למנחם', סט. לואיס תשט"ו, עמ' 266; מנהגי בה"כ ווילנא, וילנא תרס"ו; מנהגי בית הכנסת בעיר ריגיו מיוסד על פי הנהגותיו של רב העיר רבי בנימין הכהן (תי"א-ת"צ), מגילת סדרים, ירושלים תשס"ב, עמ' סט.

במנהגי אמשטרדם, ירושלים תשס"א, עמ' פח, גם לא נזכר מנהג הכיסוי, אולם משם אין ראיה, שהרי לא פירטו שם כל הנהגה בפירוט. ובמחזורים מנהג האשכנזים באמשטרדם (נדפס שם בשנים תרל"ג, תר"ם ותרמ"ט), מופיעה הנהגת הכיסוי.

59 סדר התקיעות, בפיסקה לפני הברכה. צוין ב'אלף המגן' (לעיל הערה 34). המו"ל של סידור 'בית יעקב' לר"י עמדין, מהדורת למברג, שייך בחוצפתו בסעיף לב את הנהגת 'עמק ברכה' והתעלם לגמרי מדעת מחבר הסידור. לדוגמה: נחלת צבי, חיי אדם, שו"ע הגר"ז, קיצור שו"ע, ומשנ"ב. להוציא מספר 'דרך החיים' לרבי יעקב אב"ד ליסא בעל 'נתיבות המשפט' המביאו בשם הא"ר (דרך החיים, זולקווא תקפ"ח, דין תקיעת שופר ס"ג).

61 לדוגמא: כת"י ניו יורק בהמ"ל 4318 (סרט 25221); קונטרס לבימה של קהילת ניקלשבורג, תרל"ז, כת"י ירושלים בית הספרים הלאומי 578 (סרט 226), אך כנראה שחסרים כאן דפים; קונטרס לבימה לקהילת בודפסט משנת תרל"ט, כת"י ירושלים בית הספרים הלאומי 7468 (סרט 49); קונטרס לש"ץ מאיזור בודמיה,

המנהג בעדות המזרח

מכל האמור נמצאנו למדים שהמנהג התפשט רק בארצות שנהגו כמנהג אשכנז ופולין, אולם בעדות המזרח מאן דכר שמיה⁶². בכל המחזוריים נוסח עדות המזרח אין זכר למנהג הכיסוי⁶³, והדבר כולל מנהג רומניא (ארצות הבלקן)⁶⁴, מנהג פרס הקדום, ועוד. המנהג המקורי של קהילת בני רומא מביא רבי יוחנן טרוויש במחזור 'קמחא דאבשונא', בהוראה היחידה המובאת לפני ברכות התקיעות: "ואחר שהשלימו ההפטרה יקום הבקי ויקח השופר בידו ויברך".

ניתן לשער שגם לא ידעו מקיומה של הנהגה זו, מתוך רהיטות לשון רבי חיים וויטאל בהעתיקו את כוונות רבו האר"י. הוא מתחיל בזה הלשון: "יקח השופר ביד ימין, ויכוין ששיעורו בטפח, נגד י' שבחכמה, והשופר נגד בינה, וכשיתקע יכוין הוי"ה הנעשה בשופר". וממשיך בכוונת מילות הברכה⁶⁵.

וכן כתבו במפורש המקובלים שאחריו, שהכוונות מתחילות בהזמנת השופר בידו לפני הברכה, וממשיכות בצורה כזאת עד לאחר הברכה⁶⁶, ובחינת הטפח האוחז ביד התוקע הוא ממשיך בחינת חכמה...⁶⁷. וכן הוא בכל הסידורים עם כוונות על פי האר"י, הן בדפוס והן בכת"י, וכן בקונטרסים מיוחדים לכוונת התקיעות, שפירטו את סדר התקיעות בפרוטרוט, שנאמר בהם במפורש שיש להחזיק בשופר לפני הברכה, ואין שום רמז למנהג הכיסוי⁶⁸. ברבים

כת"י פראג - המוזיאון היהודי 94 (סרט 46935), עמ' יג-טו; קונטרס לש"ן נכתב ע"י ר' יוסף בנו של רבי יהונתן אייבשיץ, בעבור בה"כ בקהילת רענא, כת"י ירושלים בית הספרים הלאומי 971 (סרט 269), עמ' 9-11; קונטרס לש"ן של קהלת אוסטערבורג משנת תקפ"ב, כת"י ניו יורק בהמ"ל 4815 (סרט 2571), עמ' 12-11; קונטרס בה"כ האשכנזים באמסטרדם משנת תר"ז, כת"י פראג - המוזיאון היהודי 222 (סרט 46428), עמ' 22; קונטרס לבה"כ ליסר בעיר ברסלויא, H.U.C. 780 (סרט 25866), עמ' יי-ב.

לא בהנהגות חכמי צפת בדור דעה שלאחר גירוש ספרד ולא בחמדת ימים וספרי החיד"א, שהם המה לחם חוקה של הנהגת עדות המזרח בדורות האחרונים. כיוצא בזה לא בסידורים עם כוונות האר"י, וכן לא בסידורו של רבי אברהם חמוי מאר"ן, 'בית דין' לתפילת ר"ה, ליוורנו תרל"ט, שנהירין לפניו מנהגי עדות המזרח על תפירותיהן.

מנהג ספרד, ונציה שצ"ח, דפים עב-עד; מנהג ספרד והנהגות בלאדינו, בהסכמת ר' אברהם מילדולה, פירנצי תצ"ה, דפים עב-עג; מנהג אויגניון, אמשטרדם תקכ"ה, בהסכמת רבני קארפינראץ ור' אליהו ישראל מירושלים, דף לא; מנהג ספרד, ונציה תקל"ב, דף עא ע"א; מחזור מנהג ספרדים שבקושטא, ונציה תקנ"ז, דף צה-צז.

במנהג רומניא ממהדורה שנייה, נמצאת הנהגות לסדר התקיעות ושעמיהן, והן נוספו למהדורה השנייה ע"י הרב ר' אברהם ירושלמי: ונציה ר"פ; קושטא של"ה.

פרי עץ חיים, שער השופר פ"ב.

'קונטרס כוונת האר"י' שהובא בשל"ה, ר"ה, פרק תורה אור (יד); פירוש הרמ"ז לזוהר, ויקרא, עמ' 333; רבי חיים כהן מאר"ן, טור ברקת, סי' תקפה; רבי בנימין ביניש הלוי מקראטשיץ, שם טוב קטן, זולצבך תס"ו, יז ע"א.

רמ"ע מפאנו, מאמר מעין גנים חלק ב, סוד התקיעות; קונטרס כוונות התקיעות של רמ"ע מפאנו, ירושלים תנ"ו, קונטרס שלישי, עמ' כג-כה; וראה תורת חכם דף קסב ע"א.

סידור כת"י יאמפלא תקי' (נדפס בירושלים תשנ"ח), דף קסד ע"ב; סידור זולקווא תקמ"א; סידור רבי אשר מברוד, לבוב תקמ"ח; סידור רבי שבתי מראשקוב, קורין תקנ"ה; סידור רבי יעקב קאפל, סלאוויטא תקס"ד; סידור עם כוונות על פי ספר חמדת ימים, נערך ע"י ר' חיים הכהן מעלי, שאלוניקי תקל"ט, דפים קו-קח.

וכן בכתבי היד הבאים: כוונות רמ"ע מפאנו, כת"י H.U.C. 556 (סרט 19481), דף רכז ע"א; כת"י איטלקי משנת ת"נ לערך, ירושלים מוסד הרב קוק 987 (סרט 21121), דפים 34-48; כת"י איטלקי משנת ת"נ לערך,

מכתה"י הרבים שבדקתי, נוספו הערות מעשיות בגליונותיהם, מעטם של מעתיקים שונים ובעלים שכתבי היד עברו בידיהם, ובאף אחד מהם לא מופיעה הנהגת הכיסוי!

דבר פלא נמצא אצל אחד המקובלים. פרטים עליו אין לנו, אולם לספרו היתה תפוצה רבה ורבים הושפעו ממנו. רבי משה ב"ר יעקב הגולה מקיוב⁶⁹ כתב ספר בשם 'שושן סודות' המיוסד על סודותיהן של כל המצוות. בהגיעו למצוות תקיעת שופר, אחרי שהאריך מאוד בכוונת התקיעות, הוא מעלה מנהג לומר הפסוקים 'קר"ע שט"ן'⁷⁰. לאחר אמירת הפסוקים הוא רושם כוונה מסוימת ובהמשך תחינה קצרה להעלות את הכוונה הנזכרת: "ואח"כ אומר יה"ר וכו' שתקיע כל המסכים המבדילים והמקטרגים בינך ובין עמך ישראל... ואח"כ יברך אשר קדשנו במצוותיו וצונו לשמוע קול שופר ושהחיינו, ויכווין השם בניקוד כזה... אחר כך יקח השופר בידו ויכווין אל מלך המשפט ויטה השופר לצד ימינו... ויתקע...".

הרי לנו ממשמעות דבריו שלא החזיק את השופר בעת אמירת הברכות⁷¹. כמובן שלא הזכיר את מנהג הכיסוי, אבל הוא לא חש לצורך בהחזקת השופר בעת הברכה.

מפתיע הדבר שכמה מן המקובלים נגררו בתר דבריו, ולא אחר המובא בפע"ח. ראשון לציון הוא רבי עמנואל חי ריקי בספרו 'משנת חסידים'. בחלק יום ר"ה, פרק ג, מובאות כוונות התקיעות. סעיף ו מתחיל: "אח"כ יברך עליו בכוונה הראויה", וממשיך את הכוונות בעוד ארבעה סעיפים. רק בפרק ד מורה על לקיחת השופר בידו, ומציין לכוונות על הקיחה, ורק

מנטובה 152 (סרט 2280); כת"י איטלקי משנת ת"נ לערך, ירושלים אוסף קרופ 2589 (סרט 24676); כת"י איטלקי משנת ת"ק לערך, כת"י קיימברידג' 13 (סרט 34414), דפים 201-199; סדר תקיעת שופר, מודנא תקכ"ה, ירושלים בה"כ האיטלקי 12 (סרט 45027); כנ"ל, מודנא תקל"א, ניו יורק בהמ"ל 2142 (סרט 11240); כנ"ל, מודנא תקנ"ה, H.U.C. 421 (סרט 18782); כנ"ל, מודנא תקע"א, טורונטו בית הכנסת בית-צדק 3 (סרט 39594); כנ"ל, מודנא תקפ"א, ניו יורק בהמ"ל 2143 (סרט 1241); כנ"ל, מודנא תר"ל, טורינו 1496 (סרט 41643). וכן נראה שכת"י ניו יורק בהמ"ל 4891 הוא מאותו סופר; סדר תקיעות עם כוונות משנת תקצ"ו, כפי שכתב רבי בנימין כהן מריגיו, "כפי הסדר שהכין וחקר החכם הקדוש האלוף כמוהר"ר שמשון באקי", כת"י מילנו 194 (סרט 12642), עמ' 2-5; סידור עם כוונות, כת"י איטלקי משנת ת"ק לערך, בו מובאים הנהגות שונות ממקובלי איטליה, סנט פטרבורג 7 (סרט 52921); כוונות התקיעות משנת ת"ק לערך כת"י איטלקי, לידס 39 (סרט 15272); כנ"ל, ניו יורק בהמ"ל 5182 (סרט 29979); קונטרס שנכתב למכוונים בעיר אוסיליו (איטליה), ניו יורק קולומביה 147 (סרט 27250); מחזור לש"ץ נוסח איטליה, כת"י ירושלים בה"כ האיטלקי 76 (סרט 45091); קונטרס לבה"כ מנהג קהילת קורייגיו, תקצ"ו ניו יורק קולומביה 118 (סרט 27244); סדר תקיעות עם כוונות לבה"כ במילאנו, כת"י ירושלים אוסף בניהו 59 (סרט 72999).

69 נולד במדינת ליטא בשנת ר"ט. גר כמה שנים בעיר קיוב. בשנת רנ"ה גורשו יהודי קיוב, ביניהם ר' משה. בשנת רס"ו מצאנוהו בלידא. את ספרו החל לכתוב בשנת רנ"ה וסיימו בקיוב בשנת רע"א. נפטר בשנת ר"פ לערך. רבים טעו וחשבו שמחבר 'שושן סודות' היה תלמיד הרמב"ן, וטענות נובעות מכך שהרבה לבאר סודות הרמב"ן, ופעמים רבות מכנהו בשם "הרב" סתם. אין להחליפו עם ר' משה הגולה [מקיוב?] מתקופת ר"ת. הוא הראשון שהעלה מנהג זה, וממנו התפשט בהדרגה אצל המקובלים, ואחריהם במחזורים הנפוצים, עד שהתפשט ברוב קהילות ישראל.

71 שושן סודות, קורין תקמ"ד, דף פז ע"ב. בדקתי את הנוסח בכת"י המתוארך כקדום ביותר, כת"י יו"א 404 (סרט 40092) דף 119 ע"א, סע' רס, והוא משנת שכ"ג, ואכן הנוסח הנדפס תואם את כתה"י.

לאחר מכן "יתננו לפיו" ושוב יכוון כוונות ורק לאחריהן יתחיל לתקוע.⁷² וכ"ה בסידור רבי אשר מבראד, וכן בקונטרס כוונות לתקיעת שופר איטליקי משנת ת"ק לערך (כת"י קולומביה 169, סרט 27263) דף 5א, שאחרי שתי הברכות כתוב: "ויטול התוקע השופר בידו ויכוין לעורר...". הראשון שמזכיר את קיום מנהג הכיסוי מבני עדות המזרח, הוא רבי יחיא צאלח, מענקי חכמי תימן (נפטר בצנעא תקס"ה), אשר שקוד היה להנחיל את מורשת אבותיו באופן מדויק, עם זאת קלט גם מן החדשות. בתארו את אופן החזקת השופר הוא מקדים שלפני הברכה לוקחים את השופר ביד ורק אח"כ מברכים. הוא מביא את הנהגת הכיסוי, אולם כתב שהתוקע יאחזנו תחת הכיסוי: "קבלתי לכסות השופר בטליתו עד עת הברכה. והרב ב"ח כתב לכסותו בשעת הברכה ובין כל סימן וסימן".⁷³

אחריו מצאנו שניים שהיתה להם השפעה רבה בקרב יהודי האימפריה העות'מאנית: רבי אברהם אלקלעי ורבי חיים פאלאג'י, והם מעתיקים מנהג זה כמנהג הפשוט בספריהם שיועדו לקהל הרחב. רבי אברהם אלקלעי מביא זאת בספרו המפורסם 'זכור לאברהם'⁷⁴ ורבי חיים פאלאג'י מעתיקו בספרו המפורסם 'מועד לכל חי'⁷⁵ שהוא 'פסקי דינים ותוכחות מוסר' לפי סדר המועדים, שניהם מעתיקים את לשון הא"ר בלא שום הסתייגות, היינו שהם מסכימים לדבריו. המנהג החל אז להתפשט ולהופיע בכמה מחזורים, דוגמת מחזור המיוסד על 'חמדת ימים'⁷⁶ ומחזור מנהג קאטאלון הישן בסלוניקי.⁷⁷

בשנת תרנ"ה ערך רבי אליהו גיג רשימת מנהגי עיר ואם בישראל - אלג'יר, שגדולים וטובים כיהנו בה. ברשימת המנהגים לא מוזכר מנהג הכיסוי, אבל בהערותיו הוסיף מדעת עצמו את דברי 'באר היטב' שיש לכסות השופר.⁷⁸

רבי יעקב יצחקי, מלפנים רבה של דרבנד (בוכרה), עלה ירושלימה ובה הדפיס מחזור לעדות המזרח, והעתיק את דברי 'דרך החיים' על מנהג הכיסוי, ותמה רבות בדבריו, ולא מצא צד סגור על הכיסוי, ומסקנתו: "יחזיקו מתחת לבגדו, כדי לצאת ידי שניהם".⁷⁹ אחרון חביב הלא הוא ראש גולת יהדות בבל – רבי יוסף חיים בספרו בן איש חי, שכתב כדבר פשוט: "יכסה השופר עד גמר הברכות, וצריך שיאחזנו בידו בעת הברכה מכוסה".⁸⁰

72 משנת חסידים אמשטרדם תפ"ב, דפים קיז-קיח. תודה למכובדי הרב יוסף אביב"י שהפניני לכך.

73 פסקי מהרי"ץ, ב"ב תשס"ד, הל' תק"ש סעיף נט. גם כאן קשה להניח שכך היה המנהג הנפוץ בתימן – אפילו בזמנו – שהרי בכל סידורי תימן לא מופיע מנהג הכיסוי.

74 שאלוניקי תקנ"ח, או"ח, אות ר (ר"ה), סי' תקפה סע' ה, דף קלה ע"א. צוין בפקודת אליעזר (לעיל הערה 12).

75 שאלוניקי תרכ"א, סי' יד סע' ט.

76 שאלוניקי תקס"ג, על פי חמד"י והחיד"א (נדפס עוד בחיי החיד"א); שאלוניקי תקע"ו, דף קז ע"א.

77 שאלוניקי תרכ"ט, בהסכמת חכמי קהילת הקאטאלונים שם ובראשם רבי שמואל ארדיטי, דף נה ע"ב; "ואח"כ יברך ויכסה השופר בשעת הברכות ואומר...". אולם ברובם אינו מופיע, כדוגמת מנהג אלג'יר, ליורונו תרס"א.

78 זה השלחן, מנהגי ר"ה, חלק ויגש אליהו, ס"ק ב.

79 מחזור אהלי יעקב, ירושלים תרס"ח, דף קיח ע"א.

80 בא"ח, שנה א, פרשת נצבים, סעיף טו. ומשם לכה"ח (סופר) סימן תקפ"ה ס"ק יד.

אולם במחזורים רבים בנוסח המזרח, גם מתקופה מאוחרת, לא העלו זכרו של המנהג.⁸¹

המעצרים על המנהג

בשנת תקכ"ג ערך רבי יוסף שמואל מודיליאנו, מרבני שאלוניקי, תשובה ארוכה בנידון. השואל פנה אליו ושאלו אם עליו לאחוז השופר בידו בעת הברכה אם לאו. אחרי שהאריך בחבילות של ראיות שבברכות המצוות יש לאחוז את המצוה בידו קודם שמתחיל לברך, תמה רבי יוסף שמואל: "מה שהביא הבאה"ט בשם הב"ח, ומלבד שלא נמצא בב"ח, מה טעם יש בו... והרופה לקיים את דבריו, יכול לאחוז את השופר ולכסותו בבגדו", ומסיים בעדות: "ושמעתי שיש קצת עושים כן".⁸²

רבי דוד לוריא מביחוב אף הוא דחה את המנהג בשתי ידיים: "אין נראה נכון המנהג שהביא בא"ר שצריך לכסות השופר בשעת הברכה, ובמטה אפרים ביארו שצריך לכסותו במפה שעל השולחן, ואין נראה, שהרי צריך שתהא המצוה מזומנת לפניו בידו לכתחילה. ובאמת בהנהגות מנהגים שלפנינו כתוב הלשון ש'יכול לכסותו' ולא הזכיר שצריך..."⁸³.

בקובץ התורני-מחקרי 'כנסת הגדולה' שיצא לאור בוורשה הבריה, פרסם אחד מהקוראים שהסתתר תחת הגלימה בשם 'גלימא', הערות שונות. אחת מהן היא השגה על דברי 'מטה אפרים' אלו.⁸⁴ הוא הביא ראיות רבות שיש להחזיק את המצוה ביד בשעת הברכה,⁸⁵ והביא דוגמא אחת בה אין מחזיקים – כשמברך ברכת המזון ביחידות לא יחזיק את הכוס בידו, וכתב הב"ח שהוא על

נכון לברר אם אכן נהגו כך בבגד, או שמא רק העתיק כדרכו מספרי הלכה. המקום לספק זה הוא ספר 'מנחה בלולה', כת"י מאת רבי עזרא ראובן דנג'ור – צעיר תלמידי של רבי עבדאללה סומך, ובערוכ ימיו כיהן כ'חכם באשי' לבגדאד – שהקפיד לשמור על מנהגי בגדאד. הוא רשם ספר תפלה ומנהגים מפורטים בעבור יהודי בגדאד שהיגרו להודו, "מפי סופרים ומפי ספרים הלכה למעשה". סדר התקיעות, היינו ההלכות והתחינות תופס כעשרה עמודים, ואילו את מנהג הכיסוי לא הזכיר! (כת"י ששון 13, סרט 44940, עמ' מה-נה). לשניים ממקורבי רבי יוסף חיים היו בבגדאד בתי דפוס, ורוב סידורי התפלה הודפסו על ידם. הראשון הוא ר' עזרא הנזכר והשני הוא רבי שלמה בכור חוצין, וכמובן שנוסח התפלה משקף את רוח בית מדרשם של חכמי בבל ובראשם בעל 'בן איש חי'. במחזור 'חיים טובים' שהדפיס בכור חוצין בשנת תרנ"ב, לא הובא מנהג הכיסוי, למרות שהאריך מאוד בכל פרטי התקיעות (דפים סד-עא), ומעניין שרוב מקורותיו המה ממט"א. ואילו במחזור 'זכרון טוב' שהדפיס הרב דנג'ור, בגדאד תרע"ב (דף צו ע"א), מופיע מנהג הכיסוי בפורטורט: "צריך לכסות השופר בעת הברכה ויאחזנו בידו מכוסה, ויברך".

81 מחזורים שנערכו על פי 'חמדת ימים': שאלוניקי תקס"ג; שאלוניקי תקפ"ח; מנהג ספרדים בקושטא, ליוורנו תקצ"ו, דפים עז-עח; כנ"ל, ליוורנו תר"ז, עמ' קז-קט; כנ"ל, וינה תר"ך, דפים פט-צב; כנ"ל, ליוורנו תרנ"ה, עמ' קז-קט; כנ"ל, ליוורנו תרצ"ו, דפים עח-עט; מנהג ספרד, ליוורנו תר"ך, עמ' 90-92.

82 ראש משביר, שאלוניקי תקפ"א, ח"א הל' שופר, סימן ל. העתיקו רבי אליהו מני אב"ד חברון, זכרונות אליהו, ירושלים תרצ"ו, מערכת ש, סעיף ג. מעניין הוא שברשימת מנהגי קהילתו 'בית יעקב' בחברון, שיח יצחק, ירושלים תרס"ב, דף קסה, שהנהגו על-ידו על פי מנהגי בית אל בירושלים, התעלם מנידון הכיסוי.

83 קדמות הוזהר (לעיל הערה 34).

84 בדפוס כתוב: 'יד אפרים' והוא ט"ס, וצ"ל: 'מטה אפרים'.

85 כגון: ברכה על קריאת התורה, על אוכל, כוס של ברכה. גם לגבי ההנהגה המובאה במג"א שבשעת ברכת המזון יש לכסות הפת, דעתו נוטה כדעת החולקים עליו ושיש לגלותו.

פי סוד⁸⁶. והוא מסיים את מאמרו בתמיה: "אבל בברכת השופר איני יודע מ"ט לא יאחזנו בידו כמו בס"ת ומגילה, ועכ"פ יהא מונח לפניו, וכיסוי זה למה, ואולי על פי הסוד הוא"⁸⁷. לאחרונה נודע שכותב המאמר הוא הגאון אדר"ת, רבה הגדול של מיר ובסוף ימיו בירושלים, שעל גליון ספר 'מטה אפרים' שברשותו, חזר ושנה את דבריו: "לא ידעתי שום טעם לזה, ואדרבה היה נראה לי דווקא לאוחזו בידו, כדין כל דבר שמברכין עליו כמש"כ בס"ר". ואולי דוהו כשהברכה על עצם הדבר, משא"כ עיקר המצוה והברכה על השמיעה ע"כ אין לאוחזו בידו, שיש לטעות דוהו המצוה. ומצאתי בבאר היטב ס"ס תקצ"ג שכ"כ בשם הב"ח, ולפי הנראה כוונתו בשעת ברכות המוסף, ולא בשעת ברכת לשמוע ושהחינו, וצ"ע בהב"ח. אחר זמן רב בא לידי ספר קדמות ספר הזוהר להגאון האדיר רד"ל זצ"ל, ומצאתי בענף ב' [ש]העיר בזה למה הצריכו לכסותו, ובר מן דין הוא הפסק גדול כשמחפש התוקע השופר אחר הברכה. ואני מעכב לכסותו"⁸⁸.

שני חידושים נשנו בדבריו. תחילה מביא טעם מחודש קרוב לטעמו של בעל 'אבני נזר', שעיקר הברכה היא על הקול ועל שמיעת התקיעה ולא על עצם השופר והתקיעה עצמה. אולם החידוש היותר משמעותי, שהוא לעצמו מצא מקום לבטל את המנהג ועיכב מלכסות את השופר. הרי לפנינו מעשה רב שנהג כך.

אופן או צורת הכיסוי

ראה ראינו שהפשרה לכסות השופר ובמקביל להחזיקו בידו, פשרה זו הגיעה מארצות המזרח כפי שהעלה לראשונה רבי יוסף שמואל משאלוניקי, ולאחריו הציע כן רבי דוד לוריא מביחוב כשהוא משער שכוונת הא"ר היא: "שאין צריך לגלותו לפני כל הציבור, אלא די בזה שהתוקע אוחזו בידו ויכלו לכסותו בטליתו וכיו"ב, אבל לא במפה שעל השולחן"⁸⁹. חכם נוסף מחכמי

86 טעה והחליף בין הב"ח לב"י. ותמצית הענין כך הוא: ברכת המזון טעונה כוס, לפי דעת רוב הראשונים שאפילו ביחיד המברך, יש לו לברך על הכוס. דעת הזוהר ח"ב קנו ע"ב, ח"ג רמו ע"א, זוה"ח רות, שביחיד אינה טעונה כוס. הב"י בסימן קכב כותב שראה מדקדקים החוששים לשתי הדעות, מניחים הכוס על השולחן ואין תופסים אותו בדיהם, והסכימו לו הרמ"א והט"ז. אולם הב"ח תמה על פשרה זו והשיג על הב"י: "קשה לנהוג כן, כיון שדעת רוב הפוסקים שברכה מ"ז טעונה כוס אפילו ליחיד דכן הוא מסקנת התלמוד, פשיטא שצריך לתפוס הכוס בידו, אם כן אין לנו לנהוג מנהגינו על דרך הקבלה כל שהוא נגד מסקנת התלמוד!"

87 כנסת הגדולה, ד (תרנ"א), עמ' 96, בעריכת ר' יצחק סובאלסקי. צויין בשד"ח הנ"ל. גם בעל שד"ח עצמו השתתף בפרסום מאמרים בקובץ זה. גם רבי רפאל אהרן בן שמעון – בן אותה תקופה – ערער על המנהג מטעם זה (ראה לעיל הערה 56).

88 המאמר ב'כנסת הגדולה' וכן דבריו בגליונו על מט"א, הובאו ב'לשכת חשאים', נספח לספרו של האדר"ת, תפלת דוד, הוצאת אהבת שלום, ירושלים תשס"ד, עמ' קלג-קלד. תודה לידידי הרב אליעזר יהודה בראדט שהפניני למקור חשוב זה.

89 לעיל הערה 34.

המזרח העלה כן, הוא רבי יעקב יצחק מדרבנד: "נראה שנכון ליטול השופר בידו בשעת ברכה, ויכסנו בטליתו לקיים דברי הגהות מנהגים"⁹⁰.

אולם המנהג הפשוט בכל רחבי אירופה, קהילות אשכנז ופולין, היה לכסותו לגמרי ללא מגע יד, וכרהיטות לשון 'מטה אפרים': "ונוהגין לכסות השופר במפה פרוסה על השלחן, ויהיה מכוסה עד גמר הברכות שנוטלו משם לתקוע בו". וכך רהיטות לשון 'אבני נזר': "המנהג לכסות השופר במפה עד אחר הברכה". רבים מהדריין להסתיר את השופר בתיק של טלית או בתיק המיוחד לכך⁹¹.

ר' שריה דבליצקי ערער תחילה על המנהג מדעת עצמו, מטעם דין אחיזת החפץ בשעה שמברכים עליו, וגם התחבולה של הנחת היד על הכיסוי לא מצאה חן בעיניו, שהרי הפוסקים לא העלו תכסיס זה בנוגע לברכה על ארבע מינים⁹². לאחר זמן חזר בו לאחר שראה ספרים רבים שקיבלו את המנהג, אבל הציע להחזיק את השופר בידי ממש מתחת לכיסוי⁹³.

לסיכום. ניתן לומר ללא חשש שהמנהג נוצר בראשית תקופת האחרונים באזור מזרח אירופה, ועם התפשטותו קיבל טעמו גוונים שונים, עד שכעבור מאתיים שנה התפשט ברוב קהילות ישראל. ואף אם לא נחזיר את המנהג לקדמותו, עכ"פ יש לדעת שיכול התוקע לנסות את השופר אחרי הברכה, כדי שהתקיעות דחובה יישמעו ברמה ובצלילות.

90 לעיל הערה 79.

91 כן נהגו צדיקים רבים שהלכו בדרך החסידות. ר' שריה דבליצקי שליט"א העיד גם הוא שהמנהג הפשוט ש"מכסים בתיק של טלית גדול", אולם דעתו נוטה לכסותו לגמרי ובמקביל להחזיקו ביד, וכלשונו: "אפשר גם שיחזיק בידו ממש השופר תחת המפה, וכן אמר לי ת"ח חשוב שראה כן נוהגים בפני גדולים באונגהרן, וכן נוהגים גם אצלנו כבר איזה שנים" (זה השלחן, ח"ב, ב"ב תשכ"ב, עמ' פד). וכן הכריע ב'קצור הלכות מועדים', עמ' לט: "מניחים השופר על הבימה מכוסה תחת מפה, ובעל תוקע יחזיק בברכות את השופר בידו הימנית תחת המפה, ואם יש לו כמה שופרות יניח את כולן תחת המפה כדי שהברכה תחול על כולן, אך לא יחזיק בידו רק את השופר שרוצה לתקוע בו כעת".

92 זה השלחן, ח"א ב"ב תשי"ח, עמ' מו. תמוה על בקי שכמותו שנעלם ממנו שכבר קדמוהו גדולים וטובים.

93 זה השלחן, ח"ב, ב"ב תשכ"ב, ס' תקפה. בשו"ת ציץ אליעזר ח"ז ס' כז מפלפל בדבריו וסובר שיכול להחזיקו מבעד למפה ואינו צריך להחזיקו בידו ממש.